

NOVI OMANUT

PRILOG ŽIDOVSKOJ POVIJESTI I KULTURI

Godište XXII. broj 3 (132), Zagreb, rujan-listopad-studeni 2016 /elul 5776-tišri-hešvan 5777.

In memoriam

Vlasta Kovač (1938. - 2016.)

Preuzimajući uređivanje Novog Omanuta nakon smrti Branka Polića, Vlasta Kovač je posvjedočila poštovanje i odanost starom prijatelju, ali i vjernost vlastitoj misiji koju je uvjerljivo potvrdila svojim publicističkim radom i angažmanom od kraja 1980-ih, kad se svom energijom i uvjerenjem, iskustvom i znanjem u punom smislu aktivistički uključila u kulturnu aktivnost Židovske općine Zagreb

Piše Snješka Knežević

Ni dva mjeseca prije smrti Vlasta Kovač javila mi se telefonom pozivom da za Novi Omanut napišem tekst o petstotom obljetnici venecijanskog geta. Prekinula me dok sam iznosila ograde i rekla – otprilike: neću te slušati, imaš rok od mjesec dana, ovo je posljednji broj koji uredujem, hoću da izađe prije nego što umrem... Na to nije moglo biti pogovora, isporučila sam tekst o roku, časopis je izašao neposredno prije nego što je Vlasta preminula. Navodim tu epizodu zato što rječito govor o Vlasti Kovač: izravna, odrješita, pomalo opora, nepokolebivo usmjerenja cilju. O svojoj bolesti govorila je, kako navodi Vesna Do-

many Hardy u nekrologu u Ha-kolu (145, 53) – „bez sentimentalnosti i realno“ i, dodala bih – kao da je riječ o nekom drugom. Neumitni kraj odlučila je dočekati radeći, bistra uma, u komunikaciji s okolinom, suradnicima, prijateljima... kao uvijek. Njezinih sedam brojeva Novog Omanuta, od prvog (125, 2014.) posvećenog njegovom netom preminulom uredniku Branku Poliću do posljednjega (131, 2016.) u kojem donosi široku panoramu srednjoeuropskih tema, uistinu predstavljaju „uspješno realiziran veliki podvig“, kako utvrđuje Domany Hardy. Preuzimajući uređivanje časopisa nakon Polićeve smrti, posvjedočila je

poštovanje i odanost starom prijatelju kojeg je smatrala svojevrsnim mentorom, ali i vjernost vlastitoj misiji koju je uvjerljivo potvrdila svojim publicističkim radom i angažmanom od kraja 1980-ih, kad se svom energijom i uvjerenjem, iskustvom i znanjem, u punom smislu aktivistički uključila u kulturne inicijative Židovske općine Zagreb. Ta svojstva – odanost i lojalnost, trajno su obilježavala Vlastu Kovač, ne samo u njezinom javnom židovskom radu nego i u privatnom životu. Tako je od studentskih dana njegovala prijateljstvo s Jasnom Križaj, rođenom Uročić, koja je s njom bila do kraja u njezinu domu, pomagala joj da izdrži i napokon je ispratila do oda.

Vlastu Kolar sam upoznala u jesen 1957., na prvoj godini studija na Filozofskom fakultetu. Obje smo kao drugi glavni predmet upisale nječiški jezik i književnost, pa smo se vidale u gornjogradskom seminaru u Čirilometodskoj na vježbama nezaboravne profesorice Blanke Jakić-Breyer, također u zgradi Rektorata gdje su bili neki odsjeci Filozofskog fakulteta na predavanjima profesora Zdenka Škreba, šefa germanistike poznatog po strogosti, a svi iz te generacije slušali smo obvezatne, tzv. pomoćne predmete u najvećoj dvoranu na prvom katu. Iz tog bučnog i šarenog društva dobro pam-

tim nekoliko vršnjaka: s germanistike već spomenuto Jasnou Uročić (kasnije udanu Križaj) i Nikicu Batušića (kasnije akademika i teatrologa), pa Miru Wolf s komparativne književnosti, danas aktivnu čuvaricu *judaice* i memorije zagrebačke općine, pa Marku Grčiću kojeg i danas smatram prijateljem. Nisam imala pojma da je Vlasta Židovka. Dopadala mi se esekerska mekoća u njezinu govoru iako je bio prošaran zagrebačkom kajkavštinom, bila je brbljava i vrckava, duhovita i simpatičnog osmijeha. Uspomene na to kratko zagrebačko doba prekrile su druge, ubrzo sam dobila njemačku državnu stipendiju i otišla na studij u Münster. Vlastu sam ponovno susrela kad sam se gotovo slučajno načas skrasila u novinarskoj profesiji, uzalud tražeći mjesto u struci. Ne znam je li novinarstvo bilo njezin izbor, ne znam što se 1963., kad je diplomirala, pružalo mlađoj ženi koja je izvrsno sveladala dva jezika, njemački i engleski, ne znam kako je 1964. dospijela u magazin Izbor, pa 1965. u Vjesnik u srijedu i već sljedeće godine u Vjesnik, ali je izvjesno da je ta velika i moćna novinska kuća mnogima otvorila vrata i ponudila šanse. Vjesnik je potkraj 1960-ih i 1970-ih bio u ekspanziji, bio je stječiste talenata i osobnosti, platforma i forum, a njegova su izdanja pokrivala širok tematski, pa i idejni raspon. Vlasta je očito ondje našla svoje mjesto i kao novinarka razvila svoje interese i sposobnosti. Bila je reporterka, komentatorica i urednica, okušala se u svim novinarskim žanrovima, suradivala u nizu časopisa, kao što su Svet, Danas (kasnije Globus), Vikend, Privredni vjesnik i u gotovo svim specijaliziranim turističkim glasilima – pošto se profilirala kao turistička novinarka. Turizam je u nas tada bio u razvoju: bio je ne baš prošarano tematsko područje, audio i izazov putovanja, otkrivanja manje poznatoga i potpuno novoga. Vlastu je po svoj prilici na taj put dovela dinamična narav, duhovna radoznalost, glad za širenjem iskustva i doživljajnog bogatstva. Kako bilo, njezini tekstovi odišu erosom, pa se čini da ju je rad ispunjavao zadovoljstvom i radošću. Godine 1985. Savez turističkih novinara Jugoslavije odlikovalo ju je uglednom nagradom „Turističko pero“, a 1989. objavila je svoje putopise u knjizi znakovita naslova „Nedovršena slagaljka“. Možda je nijeme htjela dati do znanja da se jedno razdoblje njezina života približilo kraju, no izvjesno je, da je ta knjiga sažetak dvadesetak godina rada i izbor najboljega što je napisala. I doista, Vlasta 1991. odlazi s radnog mesta i potpuno se posvećuje židovskoj tematiki.

Poticaj je po svoj prilici bilo otvaranje ŽOZ-a javnosti u predsjedničkom mandatu Slavku Goldsteina (1986.-1990.). Već 1987. grupa židovskih intelektualaca okupljenih u Palmotićevoj ulici pokrenula je na inicijativu Alfreda Pala osnutak vlastitih novina ŽOZ-a, koje od početka nose naziv Bilten, a Ha-kol od broja 48 (1997.) do danas. Vlasta Kovač bila je prva urednica Biltena, uredivala ga u više mandata, kao kasnije i Ha-kol. U sinteznom prikazu „Obnova židovskog tiska u Hrvatskoj“ (zbornik „Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj“, 1998.) piše: „Zahvaljujući više nego tvrdoglavoj upornosti naše su novine opstale... i uspjele na svojim stranicama okupiti mnoge ljudе od imena i društvenog ugleda, ne samo Židove, te se izborile za primjeran ugled i utjecaj među čitateljima.“ I dalje: „Bilten za cijelo vrijeme svoga izlaženja nastoji ostvariti trojaku zadaću: prvo, bilježiti i obavještavati o tekućim zbivanjima i o djelovanju židovskih općina u Hrvatskoj; drugo, izvlačiti iz zabora sjećanja na pojedine ljudе, njihov život i djelo kao prilog gradi za buduću povijest Židova u Hrvat-

Vlasta Kovač

skoj, i treće, informacijama i prenošenjem zanimljivih članaka iz židovskog tiska u svijetu poslužiti kao spona koja će nama koji smo u Hrvatskoj približiti ideje i strujanju u svjetskom Židovstvu, od Izraela i Amerike do Argentine i Ukrajine, kao i od Beča do Budimpešte". No obnova koju evocira Vlasta Kovač nije se svodila samo na publicističku djelatnost, nego je intenzivirana u predsjedničkom mandatu dr. Ognjena Krausa (od 1992.) izložbama, tematskim simpozijima, javnim diskusijama o gorućim društvenim, političkim i ideoškim pitanjima, koncertima i scenskim priredbama, čime je stekla značaj kulturne obnove i revitalizacije uloge koju je zagrebačka Židovska općina imala u međuratno doba kao intelektualno i kreativno središte židovstva Kraljevine Jugoslavije. Vlasta je toj obnovi davala višestruki doprinos – kao novinarka, spisateljica, prevoditeljica, urednica najvažnijeg glasila, Biltenu/Ha-kola te kao stalna suradnica časopisa Novi Omanut, glasila Kulturnog društva Miroslav Šalom Freiberger, od njegova osnutka 1993. Kao što je Biltenu/Ha-kol nastojao održati tradiciju starijih glasila, Židovske smotre (osn. 1906.) i Židova (osn. 1917.), tako je Novi Omanut slijedio ciljeve Omanuta (osn. 1936.), časopisa istoimenog društva (osn. 1932.). Navodim ove podatke u potvrdu evidentnog nastojanja sviju koji su tada bili na toj sceni obnove, da uspostave prekinuti kontinuitet – u ime memorije, poštovanja i pjeteta. Prezentaciji povijesti i sadašnjosti Židova u Hrvatskoj i Zagrebu u svijetu bila je namijenjena publikacija Jewish Heritage in Zagreb and Croatia (1993.), čija je autorica i urednica bila Vlasta Kovač. Tekstom i slikom, sažeto i sa svim relevantnim infor-

macija i adresama, uspjela je obuhvatiti vremenski luk od prvih spomena do sadašnjosti i ujedno amirati za posjet svim sredinama obilježenima židovskom prisutnošću. Istu je svrhu imao časopis Voice na engleskom jeziku koji je u većem opsegu i bogatijoj opremi izlazio povremeno, donoseći izbor najboljih članaka iz Biltenu/Ha-kola. Vlasta je uredila četiri broja (1996., 1998., 2000. i 2002./03.). Bila je redovita suradnica Jewish Telegraphic Agency, jednog od najuglednijih medijskih servisa, osnovanog još 1917. u Den Haagu, od 1922. sa sjedištem u New Yorku. Uz sve, Vlasta Kovač je prihvatala poziv za suradnju zaklade Survivors of the Shoah Stevena Spielberga i od 1995. do 1998. snimila niz video zapisa s intervjuima s preživjelima. Nešto od onoga što je istražila i sazna pretočila je u literarnu formu, a za feljton „Židovi Vukovara“ (Bilten, 1996.) dobila je nagradu „Marija Jurić Zagorka“ Hrvatskog novinarskog društva.

Vlasta Kovač izražavala se radom i ponašanjem, nije običavala govoriti o sebi, a onima koje je poštovala i voljela bila je odana i stajala uz njih u svim situacijama i trajno. Slavko Goldstein, Alfred Pal, Branko Polić bili su joj prijatelji i uzori, a s majkom Cvjetnom (1912.-2003.) imala je nježan i topao odnos. Sa suprugom Slavkom Kovačem (1932.-2005.), dugogodišnjim urednikom časopisa „15 dana“, autorom jedinstvene knjige feljtona „Daleko od Bostona. Trešnjevačke teke“ (2002.), jednim od najobrazovanijih iz svoje generacije i najljubaznijim urednikom kojeg sam upoznala, živjela je u skladnom braku u njihovom trešnjevačkom domu – ali ni o tome se nije izražavala. O sudbini njezine velike familije u Osijeku saznaće se tek iz šturm-

informacija iz nekoliko natuknica u rukopisu Židovskog biografskog leksikona u kojem je intenzivno suradivala gotovo do kraja, a imao bi biti objavljen kao izdanje Kulturnog društva Miroslav Šalom Freiberger i Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža. Njezin otac, dr. Pavao Kolar/Kohn (1901.-1942.) studirao je u Parizu i Frankfurtu te doktorirao tezom o njemačko-židovskom filozofu, socijalistu i vodiču radničkog pokreta Ferdinandu Lassalleu. Po povratku u Osijek postao je advokatom i industrijalcem: od 1933. bio je direktor veletrgovine „J. Springer i Petru“, koja je kasnije prešla u veliku tvornicu trikotaže i rublja „Mara“. Uspio je 1942. stići do Trsta, ali se vratio u Osijek, gdje je uhvaćen, deportiran u Auschwitz i ubijen. Po majci Cvjetni rod. Cepelić u rodu je s obitelji Springer, kojoj je pripadala Vlastina baka Lola, supruga advokata, pravnog pisca i pripovjedača Ise Cepelića. No sa Springerima je u rodu i po očevoj liniji: njezina pratetka Flora Kohn bila je prva supruga Bele Springera, veletrgovca i poduzetnika, najpoznatijeg od te velike obitelji, vlasnika spomenute veletrgovine galerijske robe koju je vodio s Florinom braćom Hugom (Vlastinim đedom) i Dragutinom, a kasnije ju je vodio Vlastin otac Pavao. Na takva srodstva nailazi se u mnogim židovskim sredinama: ona su osiguravala socijalni i poslovni prosperitet familijama i pojedincima, a zajednicama homogenost. Gotovo je izlišno napominjati, da su taj i takav svijet, njegova kultura i baština brutalno uništeni u doba NDH i Holokausta i uvelike pali u zaborav. Koliko su odredili narav, put i opredjeljenja Vlaste Kovač, može se tek nagadati. Ona o tome nije govorila, ali je učinila sve da ozivi sjećanja na njih.

In memoriam: Shimon Peres

Jedan od utemeljitelja države Izrael

Dana 28. rujna 2016., uoči židovskog praznika Roš hašana (Nova godina), umro je Shimon Peres, nadaleko poznata ličnost izraelskoga političkog života, jedan od utemeljitelja države Izrael, borac za njezin prosperitet, ali i vizionar koji je težio miru i mirnoj budućnosti svoje zemlje i naroda. S njegovim odlaskom nestao je jedan od najdugovječnijih političara, čovjek koji je svjedočio mnogim dramatičnim trenucima Bliskog istoka.

Piše Darko Fischer

U gradiću Višnjeva, danas na sjeveru Bjelorusije, rođen je 2. kolovoza 1923. u dobrostojećoj židovskoj obitelji trgovca drvom dječak Szimon Persky. Otac je bio Yitzak, a majka Sara, rođena Meltzer, po zanimanju bibliotekarka. U kući se govorilo hebrejski, jidiš i ruski, a u školi je Szimon naučio i poljski. Poslije je učio još engleski i francuski. Szimon je imao mlađega brata Geršona. Na mlađog Szimona mnogo je utjecao njegov djed po majci, rabin Zvi Meltzer, koji je unuka podučavao o Talmudu. Kada je mladom Szimonu bilo deset godina, obitelj se seli u Palestinu. Szimon Persky uzima ime Shimon (Šimon) Peres (na hebrejskom orao).

Shimon je želio u Palestini postati poljoprivrednik ili se baviti poezijom. To su mu bile želje iz ranoga djetinjstva. No najprije se školovao u Tel Avivu, u osnovnoj školi Balfour i srednjoj ekonomskoj školi. Nakon toga nastavlja školovanje u poljoprivrednoj školi u Ben Shemenu i živi u kibicu Geva. Ponesen željom da radi na zemlji, postaje i jedan od utemeljitelja novog kibucha Alumot. Godine 1945. Shimon se oženio Sonjom Gelman, koju je upoznao među cionističkom omladinom. Tijekom muževe bogate političke karijere Sonya nije željela biti medijska ličnost, držala se suzdržano i odbijala preseliti se u predsjedničku rezidenciju dok je Peres od 2007. do 2014. bio predsjednik Izraela.

Riječ glavne urednice

Dragi i poštovani čitatelji Novoga Omanuta,

vjerujem da ste s nestrpljenjem čekali Novi Omanut. Novi broj konačno je pred vama! Kao što znate, ljetos nas je, nažalost, zauvijek napustila dosadašnja glavna urednica Vlasta Kovač i ovim brojem joj odajemo počast i zahvaljujemo na svemu što je napravila i za Novi Omanut i za židovsku zajednicu u Hrvatskoj. Nastavak izlaženja časopisa trebalo je započeti od početka. Nije bilo jednostavno prikupiti materijal za novi broj, no članovi Društva Miroslav Šalom Freiberger i dosadašnje uredništvo združno su me podrigli, pomagali i ustrojavali na kontinuitetu izlaženja. Na tome im svima srdačno zahvaljujemo. Kao nova glavna urednica osjećam veliko poštovanje i veliku obvezu prema Novome Omanutu kao sljedniku predratnoga Omanuta i svjesna sam važnosti stalnoga izlaženja časopisa za židovsku kulturu i umjetnost na ovim prostorima. Programsku koncepciju nastojat ću zadržati kako ju je zamislio dugogodišnji glavni urednik Branko Polić, a nastavila Vlasta Kovač. Trudit ću se pratiti kulturna i umjetnička događanja koja obilježavaju i čuvaju židovsku tradiciju i baštinu, kako u Hrvatskoj, tako u Izraelu i svim drugim državama te ću s voljom prihvatiti svaki dobromanjerni savjet koji može poboljšati i unaprijediti naš časopis. A sad, prepustam vas čitalačkom istraživanju.

Vaša Tamara Jurkić Sviben

Shimon Peres

Peresovi imaju troje djece. Kći Cvia (Tsvia) je lingvistica i profesorica na koledžu. Stariji sin Yoni je veterinar i bavi se psima vodičima. Živi u okolici Tel Aviva. Mlađi sin Nehemia ili Chemi bio je pilot helikoptera u izraelskoj vojsci. Sada je vlasnik poduzeća za rizična ulaganja (venture capital).

Djela i stavovi

Shimon Perez od malosti je pokazivao smisao za pisanje i poeziju. To ga je pratilo cijeli život i za to je uvihek uspijevao odvojiti vrijeme uzu svoju zaposlenost na političkom polju. Mnoge su njegove pjesme uglazbljene i kao takve postale popularne. Autor je jedanaest knjiga. One su uglavnom opis vremena i ljudi s kojima je Peres dolazio u dodir.

Shimon Peres u biti je bio vizionar. U ranijim godinama imao je tvrd stav prema Arapima i zagovarao gradnju židovskih naselja na Zapadnoj obali. Poslije je bio uvjeren da je rješenje dviju država – Izraela i

Palestine – jedini put k miru. O svom narodu, Židovima, imao je pomalo neobično mišljenje izraženo u rečenici: „Najveći je doprinos Židova nezadovoljstvo. Mi smo narod rođen da bude nezadovoljan. Što god postoji, mi vjerujemo da to možemo poboljšati.“ Snagu izraelske države gledao je u znanju Izraelaca: „U Izraelu, zemlji kojoj nedostaju prirodni resursi, naučili smo cijeniti svoju najveću prednost, pamet.“ Nije planirao da postane političar jer je izjavio da je namjeravao služiti domovini samo dvije godine, a postao je najdugovečniji političar u povijesti Izraela. Svoju zemlju smatrao je punom dramatike, u kojoj je svatko nečim zauzet i svatko polemizira.

Politička karijera

Njegova politička karijera počinje već 1941., kada postaje tajnik cionističke radničke omladine. No istovremeno njega potiču ideali iz mladosti i u svom kibicu Alumot ponovo radi na poljoprivredi kao poljodjelac i stočar. Istodobno je aktivan u radničkoj stranci Mapai, pod vodstvom Bena Guriona, koji potiče njegovu političku aktivnost.

Zbog toga doživljava i ne baš ugodan incident s engleskim vlastima. Peres je poveo skupinu mladića u zabranjenu vojnu zonu u Negevu, no bio je uhapšen zbog toga prijestupa i odlezao u zatvoru dva tjedna. Kao mladi predstavnik stranke Mapai, Peres je s Moskhom Dayanom delegiran kao predstavnik na cionističkom kongresu u Baselu 1946. Kada se 1947. pridružio Hagani, prethodniku izraelskih oružanih snaga, David Ben Gurion ga zadužuje za nabavku oružja. Nakon nezavisnosti Izraela Peres nакratko obnaša i vojnu dužnost kao prvi čovjek mornarice, iako je, po vlastitim izjavama, kao poljoprivrednik o mornarici malo znao. Političko napredovanje nastavlja kao predstavnik Izraela u Ujedinjenim narodima. Boraveći u Sjedinjenim Državama, studira na američkim sveučilištima ekonomiju i menadžment.

Zamjenik ministra obrane postaje 1952., a ministar već 1953. kao najmladi ministar obrane u povijesti Izraela, računajući i ministre koji su bili poslije njega. U tom razdoblju zaslužan je za jačanje i opremanje izraelske vojske kupnjom oružja od Francuske. Suradnja s Francuskom dovodi i do izgradnje nuklearnoga centra u Dimoni, u pustinji Negev.

Njegova je krivnja (ili zasluga, ovisno s koje se strane gleda), da je došlo do Sueske krize 1956. Tada, nakon egipatske nacionalizacije Sueskog kanala, Velika Britanija, Francuska i Izrael, nakon dogovora u kojima je Peres s izraelske strane bio glavni pregovarač, napadaju područje kanala. No zbog reakcije mnogih država, koje se stavljuju na stranu Egipta, među njima i SAD, ta je akcija doživjela neuspjeh i Izraelci su se morali povući iz zone kanala. Pomalo paradoksalno, Francuzi ga smatraju zaslužnim za dobre odnose Izraela i Francuske i dodjeljuju mu orden Legije časti.

U Knesetu (izraelski parlament) Peres je prvi put izabran kao član stranke Mapai 1959., no zbog unutarne neslaganja u Mapaju, Peres, Dayan i Ben Gurion osnivaju novu stranku Rafi. Peres nakon toga postaje ministar u nekoliko resora: najprije useljeništva, zatim transporta i napoljskog ministar informacija. Nakon povlačenja Golde Meir s položaja predsjednika vlade, Peres je konkurent Itzaku Rabinu za mjesto premijera, no u dva je navrata izgubio povjerenje svoje stranke da joj bude vođa.

Važan događaj u vrijeme kada je Peres bio ministar obrane, a Rabin premijer, bio je slučaj s taocima u Entebbeu. Putnici zrakoplova koji je u srpnju 1976. letio iz Tel Aviva za Pariz bili su oteti i završili su kao taoci u zračnoj luci Entebbea u Ugandi. Rabin i Peres donose smjelu i rizičnu odluku oslobođanja taoca slanjem izraelskih komandosa u 3000 km udaljenu Ugandu. Spektakularnom akcijom, koja je ušla u povijest kao jedna od najvažnijih u sukobu s otmičarima, taoci su oslobođeni uz minimalne gubitke.

Nakon izraelskih parlamentarnih izbora 1977. Peres postaje voda stranke i nakon Rabina obavlja dužnost predsjednika vlade. To traje vrlo kratko jer premijer postaje Menahem Begin, koji je dobio izbore. Zahvaljujući koalicijskom sporazumu Peres postaje prvi put predsjednik vlade u punom smislu, no samo na dvije godine. U tom razdoblju važni su njegovi pregovori s Marokom. Nakon dvije godine po dogovoru smjenju-

Elie Wiesel i Shimon Peres

je ga na mjestu premijera koalicijski partner Yitzak Shamir. Ipak je Peres 1986. postao ponovo ministar vanjskih poslova u koalicijskoj vladi, iako kao vječni izborni gubitnik njegova stranka tijesno gubi izbore. Peres se i dalje drži na političkom vrhu i u koalicijskoj vladi od 1988. do 1990. zamjenik je predsjednika vlade.

Od 1992. Peres je opet ministar vanjskih poslova u vladi Yitzaka Rabina, stranačkog kolege, i zajedno započinju mirovnu inicijativu s Jaserom Arafatom. Pregovori dovode do dogovora u Oslu. Opet prilično kontroverzno, ta trojica dobivaju Nobelovu nagradu za mir za dogovor koji nikada nije zaživio niti pomaknuo put k miru s mrtve točke. Da paradoks bude veći, osporavana je nagrada dana Peresu jer je on ostao zagovornik izgradnje židovskih naselja na Zapadnoj obali. Ipak se pomak prema miru ostvario potpisom mirovnog ugovora s Jordanom 1994., kada je Peres bio ministar vanjskih poslova.

Nakon ubojstva Itzaka Rabina u studenom 1995. Peres ga zamjenjuje na mjestu premijera i ministra vanjskih poslova. Okreće se mirovnom procesu koji je zastupao i Rabin. Centar za mir koji Peres osniva svojim sredstvima rezultat je tih mirovnih nastojanja. Tom prigodom Peres se poetski izrazio da je „mir sličan ljubavi. To je romantični proces, to treba proživjeti i u to uložiti i vjerovati u to. Kako ne možete nametnuti ljubav, ne možete nametnuti ni mir.“

Nakon još jednog izbornog poraza Peres 1996. napušta mjesto stranačkoga vode i ostaje u politici na manje važnu položaju. Sudjeluje na predsjedničkim izborima 2000., ali ga pobijeđuje kandidat stranke Likud Moshe Katsav.

Nova stranka Kadima osnovali su Ariel Sharon i Peres 2005. Sharon se ozbiljno razbolio, ali Shimon Peres nije postao njegov nasljednik, već se zadovoljio mjestom zamjenika predsjednika vlade.

Konačno je 2007. izraelski Kneset izabrao Peresa za predsjednika Izraela. Tim činom prestaje i njegovo članstvo u Knesetu, u kojem je bio neprekidno od 1959. i to je ujedno najduži parlamentarni staž nekog izraelskog političara.

U međuvremenu Peres je primio mnoga domaća i međunarodna priznanja i tako postao jedan od najuglednijih političara ne samo u Izraelu nego i u svijetu.

Tehnološki razvoj Izraela

Danas je Izrael jedna od najrazvijenijih država u području moderne i inovativne tehnologije. Malen po broju stanovnika, a još manji po površini, Izrael je izrastao u inovatorskoga diva. Mnoga nova otkrića na području tehnologije stvorena su u Izraelu. Velike zasluge za to imaju dugogodišnji utjecaj Shimonova Peresa i njegova vizija da Izrael treba postati zemlja vrhunske tehnologije.

Nuklearni centar u Dimoni nastao je ponajprije Peresovim zalaganjem i njegovom suradnjom s Francuzima. Podupirao je nanotehnologiju (tehnologiju minijaturnih čipova – elektroničkih komponenata) te je sam osnovao fond za nanotehnologiju.

Također je bio zagovornik istraživanja ljudskoga mozga. Smatrao je kako sve inovacije i znanstvena istraživanja dovode do suradnje među ljudima raznih naroda i religija te na taj način posporješuju mir na zemlji.

Sahrana

Shimon Peres umro je 28. rujna u bolnici blizu Tel Aviva dva tjedna nakon pretrpljena moždanog udara. Pokopan je uz najveće počasti na groblju izraelskih heroja na brdu Herzl, na čijem je vrhu grobnica začetnika cionizma Theodora Herzla. Oko četiri tisuće ljudi iz 75 zemalja okupilo se na pogrebu, što najviše govori o državnikovu ugledu i dostignućima. Došli su gotovo svi moćnici ovoga svijeta, ali i predstavnici manjih zemalja, pa čak i neprijatelj Izraela, voda Fataha, Mahmud Abas.

S odlaskom Shimona Peresa sa svjetske pozornice ne staje izvanredna ličnost, osoba koja je, kao i mnogi drugi cionisti, došla u Palestinu napustivši jedan svijet da bi izgradila drugi, za Židove sretniji i ljepši. Tipičan je primjer mnogih cionističkih aktivista, koji su zanesenjački radili na stvaranju i podizanju države Izrael, podredili cijeli život toj plemenitoj ideji, uspijevali u svojim naumima i židovskom narodu donijeli izglede i vjeru u bolju budućnost.

In memoriam Elie Wiesel

Pošto je kao dječak proživio strahote nacističkog logora smrti, koji ga je lišio i njegovih najbližih, Elie Wiesel se osjetio potaknutim i obveznim da gotovo cijeli svoj život posveti održavanju sjećanja na žrtve Holokausta i borbi protiv mržnje, nesnošljivosti i nasilja

Piše Helena Džin

Dvadeset i prvoga dana rujna u svim medijima podsjećaju nas na Međunarodni dan mira, no ne bi li trebali podsjećati na to svakoga dana kao što je to činio nobelovac Elie Wiesel? Književnik, filozof, humanist i borac za ljudska prava preminuo je 2. srpnja ove godine, a među nama će ostati, kako je Barack Obama rekao, kao „jedan od velikih moralnih glasova našega vremena i savjest svijeta“.

Elie Wiesel bio je više od književnika i nobelovca, bio je učitelj u sadašnjosti i za generacije koje dolaze. Život je posvetio očuvanju sjećanja na žrtve, borbi protiv antisemitizma, mržnje, nasilja i netolerancije. Njegove riječi i mnogobrojna književna djela poučavaju nas o judaizmu, Izraelu, ali i svjedoče o užasima Holokausta te o životu i stradanju Židova u koncentracijskim logorima.

Elie Wiesel rođen je u rujnu 1928. u Sighetu na području Rumunjske, gdje je do petnaeste godine živio s roditeljima i trima sestrama. Uglavnom je govorio jidiš, no aktivno se služio njemačkim, mađarskim i rumunjskim. Roditelji su ga od najranijega djetinjstva poučavali hebrejski te u njega usadili ljubav prema književnosti i humanizmu. Njegov djed, koji je pripadao hasidima, ortodoksnim Židovima, imao je velik utjecaj u Wieselovu religijskome usmjerenu i obrazovanju. Nakon Drugoga svjetskog rata, u Parizu na sveučilištu Sorbonne studirao je književnost, psihologiju i filozofiju. Često je javno upozoravao na židovska stradanja: „Ničija budućnost ne bi trebala biti kao moja prošlost.“ Naime 1940. fašistička Mađarska anektila je Sighet i svi Židovi bili su stjerani u dva geta. Kada je Wieselu bilo petnaest godina, 1944., nacisti su njega i njegovu obitelj te ostale Židove s toga područja deportirali u koncentracijski logor.

Strahote Drugoga svjetskog rata duboko su označile Wieselovu osobnost, no o tome nije htio ni govoriti ni pisati punih deset godina. Razgovor s Françoisom Mauriacom, pristašom francuskoga Pokreta otpora, potaknuo je Wiesela na pisanje memoara iz nacističkih logora.

Nastalo je djelo na devetstvo stranica pisano jidišem, pod naslovom *A svijet je šutio*. Godine 1955. objavljena je skraćena verzija tih istih memoara pod naslovom *Noć*. Navedeno djelo smatra se i danas, uz *Dnevnik Anne Frank*, izvorom važnih saznanja o Holokaustu jer vjerno oslikava svakidašnjicu života u logoru i

pogone „industrije smrti“. *Noć* je prva knjiga njegove trilogije posvećene Holokaustu, u kojoj stoji posveta roditeljima i sestrici Judith, ubijenima u Auschwitzu. Druga knjiga, *Zora*, objavljena je 1961., a treća, *Dan*, 1962.

U Predgovoru *Noći* sam navodi motiv nastanka djela: „Da ne bih postao ludiak ili, naprotiv, da bih to postao i tako bolje razumio ludiilo, veliko, užasno ludiilo.“ Također, u Predgovoru toga romana, ali i u brojnim predavanjima i razgovorima, Wiesel je uvek isticao važnost osjećivanja i upozoravanja na povijesne činjenice i pritom naglašavao svjedočenje o žrtvama: „Za preživjelogoga koji želi biti svjedokom problem ostaje jednostavan: njegova je zadaća svjedočiti za mrtve koliko i za žive, a naročito za buduće nastarje. Nemojmo pravo lišiti ih prošlosti koja pripada zajedničkom pamćenju. Zaborav bi značio opasnost i uvredu. Zaboraviti mrtve bilo bi ubiti ih po drugi put.“ Upravo to ludiilo i svjedočanstvo petnaestogodišnjega dječaka snažno prožima roman, a najdobjavljeniji dio opisuje: „Nikada neću zaboraviti tu noć, tu prvu noć u logoru koja je od mojega života napravila jednu dugačku i sedam puta prokletu i sedam puta zapečaćenu noć. Nikada neću zaboraviti onaj dim. Nikada neću zaboraviti sitna lica djece čija sam tijela vidio kako se pretvaraju u kolutove dima na tihom plavom nebnu. Nikada neću zaboraviti na plamenove koji su zauvijek spržili moju vjeru. Nikada neću zaboraviti onu noćtinu koja me za vječnost lišila želje da živim. Nikada neću zaboraviti.“

Oznakom A-7713 Wiesel je bio trajno zapečaćen u Auschwitzu. Ostavši bez majke i mlađe sestre koje su tamo ubijene, Elie je poslije s ocem prebačen u Buchenwald, otkuda ga je spasiла američka vojska 1945. Otac nažalost nije dočekao oslobođenje, izdahnuo je nekoliko tjedana prije od iscrpljenosti. Sam Wiesel znao je spomenuti da ne zna kako je sve to preživio, da mu nije jasno. Jedino spoznaja što mu je otac za to vrijeme logorovanja bio živ davala mu je snage i držala u njemu volju za opstankom. „Poslije očeve smrti ništa me se više nije ticalo“, znao je reći Wiesel. Nakon završetka Drugoga svjetskog rata bio je u francuskom sirotištu, gdje se sastao s dvjema preživjelim starim sestrarama. Tijekom studija u Parizu zaposlio se kao novinar. Kao dopisnik francuskih novina *L'Arche*, 1949. uputio se u Izrael, državu s kojom je tijekom ži-

vota uistinu bio povezan. Godine 1956. preselio se u Sjedinjene Države kao dopisnik izraelskih novina *Yediot Ahronoth*. Kao njujorški dopisnik pratio je 1961. suđenje nacističkom zločincu Adolfu Eichmannu u Izraelu.

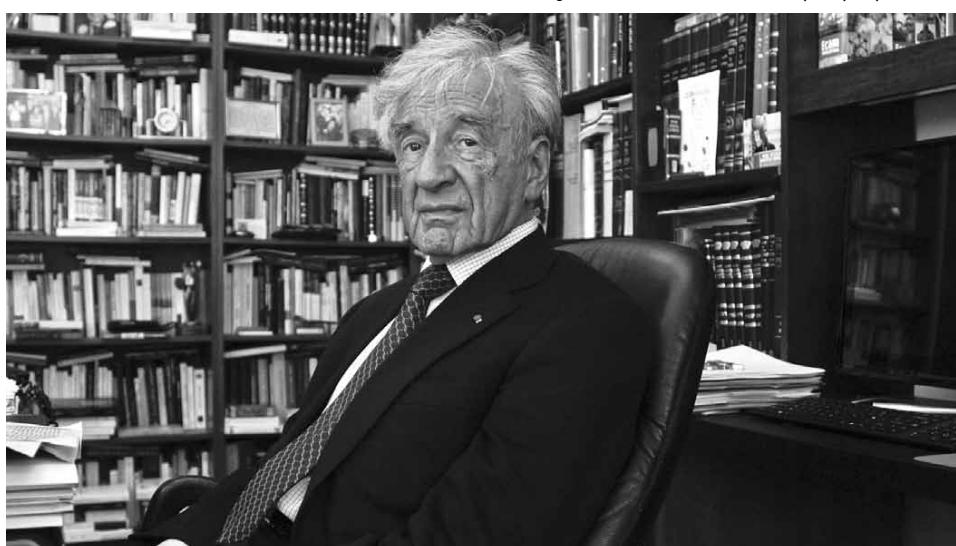
S Marion Ester Rose, Židovkom koja je također bila u logoru, vjenčao se 1969. i dobio sina. S njom je utemeljio i Zakladu za čovječanstvo Elie Wiesel, koja je vodila kampanju za židovska pitanja, ali i za prava Indijanaca Miskito u Nikaragvi, za izbjeglice iz Kambodže, za žrtve apartheida u Južnoafričkoj Republici, žrtve gladi u Africi te za obranu žrtva etničkog čišćenja u Bosni i Hercegovini. Od 1978. do 1986. bio je u vrhu memorijalnoga savjeta US Holokaust, koji je utemeljio Muzej Holokausta u Washingtonu. Upravo na ulazu u taj muzej u kamenu su uklese Wieselove riječi: „Zbog mrtvih, ali i zbog živih, moramo svjedočiti.“ Vrlo jednostavnim riječima Elie Wiesel upućivao je utješne poruke i poruke ohрабrenja, poruke jednostavna izraza, a snažna sadržaja, koje podsjećaju da žrtve postoje i da se zločin uistinu dogodio, ali ne samo u prošlosti nego se zločini i dalje događaju, „tvornice smrti“ i dalje rade.

Elie Wiesel bio je umjetnik riječi. Svoju umjetnost koristio je za slanje čvrste poruke o savjesti čovječanstva i potrebi očuvanja humanizma. Na to podjeća svaka njegova knjiga i svaki njegov govor. Upravo mu je „zbog djelovanja protiv nasilja, represije i rasizma“ Nobelova komisija 1986. odlučila uručiti Nobelovu nagradu za mir opisujući Wiesela kao „jednog od najvažnijih duhovnih voda u dobu kada nasilje, represija i rasizam i dalje ugrožavaju svijet.“ U emotivnome govoru pri primanju Nobelove nagrade Wiesel je istaknuo: „Uvijek moramo zauzeti stranu. Neutralnost pomaže onima koji ugnjetavaju, a nikada ne pomaže žrtvi. Šutnja ohrabiće mučitelje, a nikada žrtve. Kada su ljudski životi ugroženi, kada je ljudsko dostojanstvo u opasnosti, nacionalne granice postaju nevažne. Kada su muškarci ili žene proganjani zbog svoje rase, vjere ili političkih pogleda, to mjesto – u tom trenutku – mora postati središte svijeta.“ Govorio je tada i o trajnom osobnom osjećaju krivnje: „Imam li ja pravo predstavljati sve one koji su ubijeni? Imam li pravo prihvati ovu veliku priznanje u njihovo ime? Ne mam. Nitko nema pravo govoriti u ime mrtvih, nitko ne može interpretirati njihove uništene snove i vizije.“

Elie Wiesel do smrti nije posustao u podsjećanju na zločine. Neumorno je humanitarno djelovao, govorio i pisao. U razgovoru s Oprom Winfrey priznao je da bez obzira na to što je izdao četrdesetak knjiga ima osjećaj da nije ni počeo govoriti o svim nacističkim užasima.

U životu je primio mnogo priznanja: Zlatnu medalju američkoga Kongresa, Predsjedničku medalju slobode, bio je član Američke akademije umjetnosti i književnosti, bio je poznati predavač o Holokaustu, politički aktivist, profesor na društvenim studijima sveučilišta u Bostonu, gdje je predavao religiju i filozofiju. Suradivao je sa Sveučilištem Yale i sa Sveučilištem Grada New Yorka. Neprestano je govorio o opasnostima zatvaranja očiju pred nasiljem i netolerancijom, mržnjom i ugnjetavanjem. Vječno se pitao kako se nešto poput Auschwitza moglo dogoditi u 20. stoljeću i zašto je tada svijet šutio i zatvarao oči.

Iako je većinu života Wiesel proveo u Americi, uvek je ostao povezan s Izraelom: još od 1948., kada je u Izrael kao francuski dopisnik dolazio najmanje tri puta godišnje. U Izraelu se oženio i u očevu čast utemeljio sinagogu. O povezanosti Židova i njihove postojbine znao je reći: „Kada Žid dolazi u Jeruzalem prvi put, to zapravo nije prvi put. To je povratak kući.“ Odlazak Elieja Wiesela duboko je dotaknuo svu svjetsku javnost. Sve židovske institucije i svjetski čelnici izrazili su duboku tugu i žalost zbog smrti velikoga čovjeka, moralnoga glasa čovječanstva te sjajnoga književnika. Čovjek Elie Wiesel obvezao nas je na prenošenje njegovih svjedočanstva budućim generacijama. Iz njih treba učiti i upisati ih u odgoj novih generacija te na taj način sačuvati čovječanstvo od globalnoga zaborava.

Elie Wiesel

Europski dani židovske kulture u Napulju 18–25. rujna 2016.

JEZIK I JEZICI ŽIDOVSKOGA SVIJETA

Tijekom gotovo dvije tisuće godina dijaspore Židovi cijelog svijeta razvili su osebujne jezike i narječja. Oni su tako postali posebno važno svjedočanstvo za židovske zajednice i za narode s kojima su Židovi bili u neposrednom dodiru, te tako obilježili povijest Europe i povijest Sredozemlja. Uz jezičnu baštinu Suzana Glavaš je u Napulju predstavila židovsku kulturu kroz književnost, film, glazbu, vjeru, humor, ples i hranu.

Piše Suzana Glavaš

Četraestoga rujna, u prostorijama Židovske općine u Napulju, održana je konferencija za tisak kojom je najavljen program događanja 17. europskih dana židovske kulturne baštine za Napulj, s početkom, kao u cijeloj Italiji, 18. rujna. Na konferenciji za tisak bili su nazočni direktori Instituta za strane jezike i kulturu u Napulju, povjerenik za kulturu Grada Napulja te mnogi počasni konzuli, pokrovitelji Tjedna židovske kulture u Napulju kao partneri u projektu.

Ovogodišnja tema, *Židovski jezici i narječja*, bila je na programu u trideset pet europskih zemalja koje sudjeluju u događanju posvećenom židovskoj kulturi i baštini. U Italiji je glavni promotor i organizator za sve židovske zajednice Unione delle Comunità Ebraiche Italiane (UCEI), odnosno Savez židovskih općina Italije.

Jezik je jedno od osnovnih distinkтивnih obilježja svakoga naroda, pa tako i židovskoga. Hebrejski jezik na kojem je napisana *Tora* više od tisuću godina smatran je „mrtvim jezikom“. Ipak, neprekidno su ga učeli Židovi, ako ništa drugo onda za potrebe egzegeze i sveopće liturgijske primjene. No u svakoj se židovskoj zajednici stoljećima u čitavome svijetu hebrejski jezik učio i kao jezik opće kulture i židovskog obrazovanja. Hebrejski je tako upoznao i nevjerojatan preporod na početku 20. stoljeća, a konsolidirao se s osnutkom države Izrael dokazavši time svoju aktualnost i svevremenost.

Tijekom gotovo dvije tisuće godina dijaspore Židovi cijelog svijeta razvili su osebujne jezike i narječja, a karakterizirale su ih kontaminacije nacionalnim službenim govornim jezicima nacija u kojima su cijeli život proživjeli ili u kojima su dulje ili kraće boravili. Oni su tako postali posebno važno svjedočanstvo za židovske zajednice i za narode i nacije s kojima su Židovi bili u neposrednom dodiru, te tako obilježili povijest Europe i povijest Sredozemlja.

Za Židovsku općinu u Napulju ove je godine idejni pokretač, projektant i organizator bogatog i raznovrsnog programa bila profesorica Suzana Glavaš, zagrebačka Židovka i članica napuljske Židovske općine. Ponuđen je time ne samo program za Dan europske židovske baštine u Italiji određen za 18. rujna, već se on produljio na cijeli tjedan, zaključno s 25. rujna. U medijima je zabilježeno da je riječ o hvalevrijednoj i iznimno zanimljivoj manifestaciji, osebujnoj „napuljskoj židovskoj kermesse“ u trajanju od čak tjedan dana, tijekom koje će se u različitim uglednim napuljskim institucijama govoriti o židovskim jezicima i narječjima, ali i o velikim književnim djelima, o jeziku i zemljopisu Izraela, o jeziku tradicionalne židovske kuhinje vezano uz najveće židovske svetkovine, uz predaže posvećene židovskom humoru, vicevima iz sefardskoga i aškenaskog univerzuma na ladinu i jidišu.

U programu nisu mogle uzmanjkati poslovice iz usmene baštine sarajevskih Sefarda koje su zabilježili Regina Kamhi i Jakov Papo, a objavljene su u knjizi *Sačuvano od zaborava*, na čemu Suzana Glavaš zahvaljuje Miri Altarac, koja joj ih je ljetos fotokopirala. Dan europske kulturne židovske baštine u Napulju 18. rujna završen je prema programu bogatim repertoarom izvedenim u sinagogi s pjesmom i glazbom uživo iz sefardske i aškenaske tradicije, na ladinu i na jidišu (bosansku ladinu pjesmu *Purim Purim* pjevala je Suzana Glavaš), kao i liturgijske glazbe na hebrejskom, koju je izveo muški zbor napuljske Židovske

općine, stvoren upravo za tu prigodu. Program Dana okončan je, na veliko zadovoljstvo publike, židovskim tradicionalnim plesovima koje je izvela jedina plesna grupa u Napulju koja njeguje etničke plesove pa tako i židovske. Plesna grupa Passi randagi (Koraci lutalice), sastavljena od samih ne-Židova, uspjela je kao uvijek pridobiti brojnu publiku na ples pa je tako Dan zaključen pjesmom i plesom koji su udahnuli dušu sadržajima iz općekulturalnog židovstva inače isključivo vjerskoj napuljskoj židovskoj Općini.

Dan židovske kulturne baštine u Napulju započeo je svečanim otvaranjem na kojem je govor održao povjerenik za kulturu i turizam Grada Napulja Gaetano Nino Daniele, koji je izrazio svoju zahvalnost i pohvale te istaknuo činjenicu da još nikada prije Židovska općina Napulj nije imala tako bogat i raznolik program koji zastupa čitav kulturni židovski univerzum od srednjeg vijeka do danas. Zahvalio je Suzani Glavaš za sve zalaganje za promicanje europske židovske kulturne baštine u Napulju te za ranije projekte u kojima je Ured za kulturu i turizam Grada Napulja bio izravno uključen kao promotor i organizator događanja.

Nakon pozdrava predsjednice Lydie Schapirer i uvodne riječi Suzane Glavaš službeno su započela izlaganja, od kojih je na prvom redu bilo zajedničko izlaganje ing. Ariela Finzija (maskila napuljske Židovske općine) i jednog člana Općine, geologa Daniele Coppina, koji su brojnoj publici ponudili zanimljivo digitalno i usmeno predavanje o odnosima između hebrejskog jezika i prirodnih ljepota zemlje Izrael.

Uslijedilo je predavanje uglednoga napuljskog filologa, književnog kritičara i povjesničara umjetnosti Angela Calabresea o jednom originalnom prijevodu na napuljski dijalekt *Pjesme nad pjesmama* koji se sačuvao u rukopisu bez potpisa, a iz razdoblja je napuljskoga baroka. Angelo Calabrese smatra da je taj iznimno lijep i ne uvijek vjeran prijevod djelo Nicole Vallette te da je on bio namijenjen Crkvi s obzirom na uvodne napomene nepoznatoga prevoditelja rijetkoga filološkog bisera kakva je *La Canzone de Salommone*. Poticaj da o tome govoriti urođio je i njegovim, za tu prigodu objavljenim, vjernim prijevodom *Pjesme nad pjesmama* na suprveni napuljski jezik (napuljski je „dijalekt“ prije desetak godina UNESCO proglašio jezikom, svjetskom kulturnom baštinom). Prisutnima je darovalo svoju svježe tiskanu knjižicu pod naslovom *A Canzona d'è canzone, che è de Salomone* (izd. Cervino, Napulj).

Gоворило se zatim o prvom prijevodu u povijesti na standardni talijanski jezik talmudsko-kabalističkog rukopisa rabina Yehude Löwa, poznatijega kao Praški Maharal. Talijanski prijevod, načinjen prema izvorniku iz 15. stoljeća, napisan je na hebrejsko-aramejskom i protjadišu, kako je istaknuo njegov prevoditelj Luciano Tagliacozzo, član Židovske općine Napulj.

Jutarnja sesija zaključena je zanimljivim predavanjem jednog od vježnica Napuljske židovske općine o jeziku tradicionalne židovske kuhinje u svezi s blagdanima. Vježnik Ciro Moses D'Avino servirao je zatim publici humus, macesei i hamanove uši.

Poslijepodnevna sesija započela je predavanjem profesora Raffaelea Esposita s napuljskoga Sveučilišta L'Orientale, koji je održao vrlo ilustrativno predavanje o jeziku i kulturi jidišu na osnovi života i pisanih Isaaca Bashevisa Singera, jedinog nobelovca za književnost na jidišu.

Član Napuljske židovske općine Roberto Modiano, inače amaterski glumac, s obiteljskim podrijetlom iz Soluna, zabavio je i nasmijao brojnu publiku vicevima i pričama o Aškenazima i Sefardima, pretežno na talijanskom, ali i na jidišu i solunskom ladinu.

Suzana Glavaš govorila je o bosanskom ladinu, o povijesti židovske bosanske dijaspore i o kulturnoj baštini bosanskih Sefarda, temi vrlo malo poznatoj i zapostavljenoj u Italiji. Predstavila je time i publikaciju *Sačuvano od zaborava* koju je 2000. godine objavila Židovska općina Zagreb i u kojoj je pregrišt dragocjenih poslovica, pjesama i priča iz usmene obiteljske riznice sarajevskih Sefarda Regine Kamhi i Jakova Papa. Večernji program započeo je koncertom u sinagogi s pjesmama i glazbom uživo na raznim židovskim jezicima. Na repertoaru su bile: *Bendigamos; Avraham Avinu; MipiEl; Avinu Malkeinu; Addio querida; Purim; Tumbalalaika; Oyfnvegshteyt a boym*. Pjesme su pjevale dvije profesionalne pjevačice, Caterina Ponstrandolfo i Claudia Sasso, a dvije je pjesme, jednu na bosanskom ladinu i drugu na jidišu, otpjevala uz njihovu pratnju i Suzana Glavaš. Ciro Moses D'Avino predvodio je muški zbor za liturgijske napjeve na repertoaru, a instrumentalnu pratnju svim pjesmama dali su ugledni glazbenici, redom ne-Židovi, kao harmoničar Generoso Veglione, violinistica Irene Veglione, mandolinistica Claudia Qu, pijanist Oscar di Lorenzo; Suzana Glavaš svirala je arapski bubanj, a Caterina Ponstrandolfo kastanjete.

Napuljska etničko-plesna grupa Passi Randagi pod vodstvom Paole Netti zaključila je večer Dana židovskim tradicionalnim plesovima.

U Napulju je, kako je već spomenuto, program produljen na cijeli tjedan, od 20. do 25. rujna. Prema projektu Suzane Glavaš u program su bile uključene kao partneri i pokrovitelji prestižni instituti za strane jezike i kulture kao Cervantes, Goethe, Grenoble te počasni konzulati Portugala i Republike Poljske. Hebrejski jezici i ladin i jidiš narječja u filmskoj umjetnosti mogli su se tako doživjeti i na velikim ekranima njihovih kinodvorana.

Dvadesetoga rujna, na Francuskom institutu Le Gre-noble u Napulju, projiciran je film *Moi Ivan, toi Abraham* Yolande Zaberman, francuska fikcija nadahnutata istinom čija se radnja odvija tridesetih godina 20. stoljeća u vrijeme Druge poljske republike. Prekrasan film na pet jezika od kojih tri slavenska (poljski, ruski, ukrajinski) i dvije varijante jidiša (poljski i ruski).

Dana 21. rujna, na napuljskom Goetheovu institutu projiciran je *Der Golem* Paula Wegenera, remek-djelo njemačkoga nijemog filma iz 1920. *Golem* je ambijentiran u srednjovjekovni Prag pod vlašću habsburškog cara Rudolfa II. i snažan je film njemačkoga filmskog ekspresionizma o rabinu Yehudiju Löwu.

Dan poslije na Institutu Cervantes u Napulju projiciran je film *El último sefardi* španjolskoga redatelja Miguela Ániela Nieta, čija se radnja odvija između Španjolske, Portugala, Turske, Grčke, Dalmacije, Bosne, Izraela. Riječ je o dokumentarnom filmu u kojem se na slikovit i vjeran način doznaje o porijeklu i o povijesti judeošpanjolskog /ladina / judezma preko stvarnoga života glavnog junaka Eliezera Papa, danas priznata stručnjaka za ladinu. Eliezer Papo, diplomirani pravnik, već dulje je vrijeme predavač na dvama sveučilištima u Izraelu i najveći je promocijatelj ladinu kao umirućeg jezika koji valja otrgnuti zaboravu. Rođeni je Sarajlija izvornog imena Ranko Jajčanin i najmladi je (posljednji) bosanski Sefard koji govoriti ladinu kao materinski jezik i promiće poznavanje bosanskoga ladinu u svijetu. Film je na španjolskom jeziku te na raznim varijantama judeošpanjolskog jezika se govore u mjestima i zemljama kroz koje prolazi kamera.

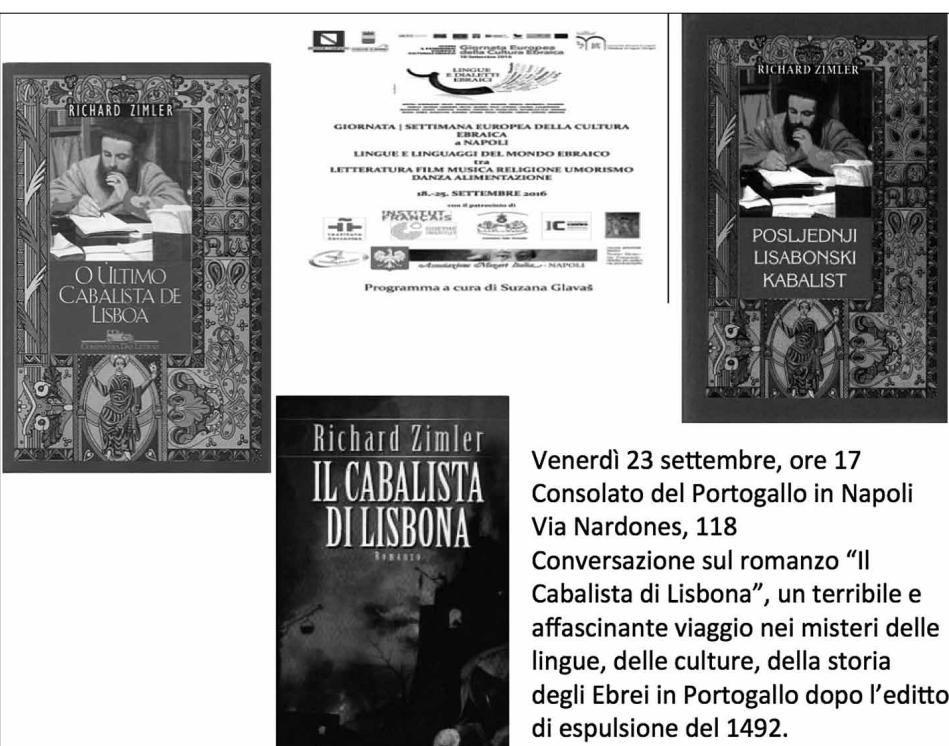
Dana 23. rujna u kulturnoj udruzi Italia-Portugal u Napulju, koja je istovremeno sjedište počasnoga konzulata Portugala (uz pokroviteljstvo Instituta Camões iz Lisabona) razgovaralo se o povijesti Židova u Portugalu nakon njihova progona iz Španjolske 1492., u doba cara Manuela, obrađenog u knjizi *Poslednji lisabonski kabalist* Richarda Zimlera. O tom književnom bestse-

leru, za koji su neki kritičari napisali da je bolji i od *Imena ruže* Umberta Eca, govorile su Rosaria de Marco (predavačica portugalske književnosti na napuljskom sveučilištu Suor Orsola Benincasa) i Suzana Glavaš (komparatistica i lektorka hrvatskoga jezika na Sveučilištu L'Orientale u Napulju). Uvodnu riječ s povijesnog aspekta dala je Maria Luisa Cusati, sveučilišna profesorka portugalske književnosti u miru, predsjednica Udruge Italija–Portugal i počasna konzulica Portugala.

I zaključno, 25. rujna, opet u prostorijama Židovske općine u Napulju, pijanistica i skladateljica Maria Gabriella Mariani održala je *lectio* za klavirom na temu *Romanse bez riječi* Jacoba Felixia Mendelssohna, koje je podnaslovila *Pripovijest u glazbi*. Njezina posveta uspomeni na venecijansku pijanistku Annu Cappellini z. l., majku Marte Grosz, koja je s bratom donirala majčin Bechstein napuljskoj Općini, sastojala se od lekcije o Shumannovim *Romansama*, a brojnoj publici odsvirala je kao bis Beethovenovu Sonatu N. 2, op. 27, poznatu kao *Quasi una fantasia* ili kao *Chiari di luna*. Napuljski Tjedan židovske kulture zaključen je projekcijom muzičkog filma *Yentl: Papa do you hear me?* prema scenariju i režiji Barbre Streisand, a nadahnut novealom Isaaca Bashevisa Singera s radnjom koja se događa u Poljskoj 1873. Film, na jidišu i engleskom, predstavili su Suzana Glavaš i počasni konzul Republike Poljske za Napulj i pokrajinu Campaniju Dario Dal Verme.

***

Osvrnula bih se posebno na jedan od sadržaja, i to na *lectio piano forte* Marije Gabrielle Mariani, koja je uvela publiku prvo u Mendelssohновe pa u Shumannove romanse jezikom glazbe u kojem treba tražiti višejezične poruke. Njezino je mišljenje da su dva oblika komunikacije gotovo nespojiva, teško je glazbu verbalno protumačiti i predočiti. Odabrala je spomenuta dva autora jer su oni preteče vrlo svojstvena romantičkog spoja književnosti i glazbe i jer su obojica „pisala“ romanse. Kad se doveđu u suodnos Mendelssohnove *Romanse bez riječi* i Schumannove *Romanse*, op. 28, pokazat će se, ustvrđila je Maria Gabriella Mariani, koliko je jezik glazbe zasnovan na vrsti komunikacije koja „govori osjetilima, u najboljem slučaju duši“. Pijanistica je također izjavila kako „nam jedna glazbena rečenica može podariti osjećaj bespomoćnosti ili radosti, boli ili ekstaze“, ali i kako nam ona istovremeno „ništa ne proručuje o pobudama koje su izvor tih osjećaja“. Rekla je također kako, naprotiv, „jezik, onaj kodificirani, na kojem počiva jedan narod, jedna zajednica, sa svojim stilima, sa svojom prostorno-vremenskom dubinom, natopljenom kulturom, tradicijama, ne nailazi na potreškoće pri ‘objašnjavanju’ onoga što naš um želi značenjski poručiti“. Jezik glazbe je, naprotiv – obrazložila

Venerdì 23 settembre, ore 17
Consolato del Portogallo in Napoli
Via Nardones, 118
Conversazione sul romanzo “Il Cabalista di Lisbona”, un terribile e affascinante viaggio nei misteri delle lingue, delle culture, della storia degli Ebrei in Portogallo dopo l’editto di espulsione del 1492.

je Maria Mariani – „emfatičan, neuvhvatljiv, može tek ‘sugerirati’, evocirati“. Pet *Romansi bez riječi* koje je Mariani analizirala sasvim su primjereno uzorak za taj „dramatični pokušaj da se u simfonijskoj sferi predoče ljepota i punoča pjesme“.. Ako prve dvije romanse u Mendelssohnovoj zbirci ostavljaju svojevrsni trag u vodu, one nam se, što više u njih poniremo, prikazuju sve turobnije, ponegdje životpisnije, a sve se to postiže harmonijskim tkivom sinkopa, djelomično *staccatima*, u svakom pogledu teško podatnim za pjevača.“ Istaknula je zatim Maria Gabriella Mariani da su te romanse „kameni temelji glazbene literature, i ostaju, nažalost, bez riječi, a umjesto njih progovara glazba svojim užavrelim pokretima, svojim pindarskim letovima, svojim pokušajem da se vodi duel sa slikovnim, kao u romanu *Preljaj*“. O Shumannovim *Romansama*, op. 28 Maria Gabriella Mariani rekla je kako su „one distinkтивno obilježje ovog autora, autora koji neprekidno pretvara melodiju u kontrapunkt i tako struktura romanse pre-

pušta mjesto simfoniji zvukova koji se u njoj utrkuju, skrivanju, isprepleću, onkrat svake kodifikacije i onkrat svakoga razumskog promišljanja. Osobito, nakon druge romanse, tegobne ali nadahnute, treća se pričinja kao svojevrsna pokladna pjesma koja završava nalik na seosko proštenje, prema distinktivnom obilježju kompozitora.“ Zaključila je Maria Mariani, nakon analitičkih sučeljavanja dvaju kompozitora, da je to izgubljen dvoboje te kako je riječ o „povratku estetici privida“.

Može se reći da je eksperiment poučnoga koncerta u potpunosti uspio: publiku je pokazala veliko zanimanje za izvedene skladbe, a osobito za pijanističino izlaganje. Sve u svemu koncert s mnogo želje da se nešto riječima objasni, da se glazba izvede preko granica vlastite zatvorenosti u sebe, ili preko ono malo iniciranih, te da se komunikacijom pokušaju ponuditi slušatelju njezine skrivene vrijednosti, jednostavno i užvišeno, kako ona to i zaslzuje.

Europski dan židovske kulture i baštine u Židovskoj općini Zagreb Otvoren Židovski muzej

U prostorijama Židovske općine Zagreb otvoren je Židovski muzej koji sadrži niz sakralnih umjetnina i drugih vrijednih predmeta i informacija iz 210 godina duge povijesti Židovske općine Zagreb; Dan židovske kulture i baštine obilježen je i glazbenim programom posvećenom harfi

Piše Tamara Jurkić Sviben

Europski dan židovske kulture i baštine, koji je ove godine u Zagrebu posebno svečano slavljen u nedjelju 4. rujna 2016., odnosno 1. elula 5776. po židovskome kalendaru, bio je prigoda za otvaranje prvoga Židovskog muzeja. Židovska općina Zagreb o svojoj je dvjesto desetoj godišnjici osnutka (osnovana 1806.) dobila muzej, zasad smješten u sjedištu u Palmotićevoj ulici, s tendencijom da se puni postav, u većem opsegu, jednoga dana preseli na mjesto srušene sinagoge u Prašku ulici, u budući Židovski centar.

Profesorica Mira Wolf, kuratorica Zbirke iudaice Židovske općine Zagreb, izabrala je za postav najvrednija i najlepša djela iz zbirke sakralnih umjetnina. Postav prikazuje ne samo bogatstvo povijesne baštine nego donosi i virtualni prikaz zagrebačkih Židova području kulture, umjetnosti, arhitekture i gospodarstva.

Prema riječima Mire Wolf, zbirku nije bilo jednostavno prikupiti. Nakon Šoe, velik dio europske židovske baštine, pa tako i hrvatske, uništen je ili opljačkan. Brojne su sinagoge srušene i razgrađene, no pokretno je blago sačuvano, premda ne uvijek u posjedu onih kojima je pripadalo. Zbirka je prikupljana desetljećima, a sada je količina predmeta dosegнуla respektabilan broj koji može činiti postav muzeja. Pojedini predmeti bili su već izloženi u okviru programa Židovske općine Zagreb i izložbi drugih organizatora, no ovaj postav otkriva i neke predmete koji su dosad bili poznati tek rijetkim. Zbirka sadrži ponajprije sakralne predmete koji su vezani uz službu Božju, ali i one koji se koriste u obilježavanju pojedinih židovskih blagdana i životnih svetkovina vezanih uz dom i obitelj. Postav priča priču o vjeri i tradiciji i svjedoči o duhovnom životu i identitetu židovske zajednice, koja u Zagrebu živi

u kontinuitetu od 1806. Predmeti koji su izloženi imaju dvostruku vrijednost. S jedne strane to su umjetnička djela koja privlače pažnju zbog svojeg oblikovanja, simbolike i ljepote, ali s druge strane, ti predmeti pričaju priču i o samim umjetnicima i majstorima koji su ih izradili, često i ne-Židovima, ali koji su umijećem i znanjem pridonosili židovskoj baštini.

Postav progovara o povezanosti Židova s hrvatskih prostora s onima iz drugih židovskih sredina, te o transferima znanja, kulture i običaja unutar srednjoeuropskoga židovskog kulturnog kruga.

Mira Wolf ističe kako je to samo zametak onoga što bi trebalo biti postavljen u budućem Židovskom centru u Praškoj. Zajednica neprestano i dalje radi na prikupljanju novih artefakata i dokumentacije iz društveno-kulturnih te arhitektonskih područja, kao i onih o Holokaustu, a svi oni trebaju naći primjereno mjesto u očekivanom budućem, većem, muzeju.

Svake godine Dani židovske baštine u Židovskoj općini Zagreb slave se i glazbom. Ovogodišnja glazbala svečanost koja se odvijala u prostoru sinagoge bila je posvećena harfi – instrumentu često spominjanu i opjevanu u biblijskim psalmima kojima se slavilo ime Božje. Zvuk harfe, odnosno srodnoga žičanoga glazbala – kinora ili nevela – oduvijek je, otkad kulturna i religijska

povijest pamti, sudjelovao u najsvećanijim religijskim događanjima, samostalno ili uz pratnju psaltila, roga i činela.

Kinor ili harfa od pamтивјека су neodvojivi simbol u vizualnom predstavljanju kralja Davida. Taj žičani instrument postao je jedan od najslikanijih glazbenih instrumenata u brojnim umjetničkim djelima – od likovnih prezentacija na arheološkim ostacima iz vremena starih civilizacija preko antičkih, srednjovjekovnih, klasičnih, romantičkih do suvremenih vizija toga produhovljenoga glazbala. I u zagrebačkoj Židovskoj općini, sam pretprostor sinagoge opremljen je nekolicinom vizualnih prikaza kralja Davida s lirom ili harfom, tako da je brojna publiku, koja nije stala u predviđeni koncertni prostor, imala prilike uživati u sinergiji triju umjetnosti: likovne, glazbene i umjetnosti riječi. Dramski umjetnik i glumac Rene Medvešek moderirao je riječima priču o harfi, psalmima i kralju Davidu koju je osmisila pijanistica i muzikologinja Tamara Jurkić Siben. Svojim umijećem u oblikovanju zvuka harfe duše prisutnih oplemenjivala je hrvatska umjetnica Diana Grubišić Čiković izvodeći Barcarollu iz Hoffmannovih priča J. Offenbacha, Kol Nidrei (u vlastitoj preradbi) M. Brucha, pjesmu o Zlatnom Jeruzalemu te **Salom alehem**. Za kraj, cjelokupni pjesnički kontekst zaokružile su dvije *Pjesme bez riječi* F. B. Mendelssohna, op. 30, br. 3 i op. 19, br. 1.

Organizacija Dana židovske baštine i stvaranje muzeja zahtjevan je projekt koji uključuje brojne suradnike, kako iz same zajednice, tako i prijatelje židovske kulture i umjetnosti izvan okvira Židovske općine. Veliki obol u cijelome projektu dao je ured Židovske općine Zagreb na čelu s Deandom Friedrichom i Sašom Cvetkovićem. Posebna zahvala upućena je rabinu Lucianu Preleviću, koji je vrlo korisnim sugestijama u judaističkim pojmovima pridonio kvaliteti postava Židovskoga muzeja. Oblikovanjem prostora muzeja

Židovski muzej

i muzeološkom obradom eksponata mnogobrojnih metalnih predmeta bavili su se muzealci Mario Beuran i Arijana Koprčina.

Postav ne bi bio uspješno realiziran da nije bio angažiran velik broj restauratora, tehničara, obrtnika, električara, soboslikara i stolara koje je svojim altruizmom i entuzijazmom koordinirala Mira Wolf. Bez njezina kreativnog plana vjerojatno ne bi došlo do realizacije

cjelokupne muzejske koncepcije i ovogodišnjih Dana židovske baštine i kulture.

Svi prisutni, uzbudeni i ganuti cjelokupnim zbijanjem, družili su se na kraju večeri uz umjetnike i autore Dana baštine u klubu Židovske općine Zagreb, u kojem se okupljaju ljudi dobre volje koji cijene umjetnost, kulturu i baštinu i svjesni su potrebe njezina očuvanja za buduće naraštaje.

Vječno svjetlo iz Beča 1876.

Jastučić za obrezivanje

Kruna Tore

Hanukia iz 1860. godine

Obredni predmeti za Sabat

Židovski muzej postav

In memoriam

Vlasta Kovač: Obnova židovskog tiska u Hrvatskoj

U spomen na Vlastu Kovač, glavnu urednicu posljednjih sedam brojeva Novog Omanuta, koja nas je zauvijek napustila 19. lipnja 2016. godine, ovdje objavljujemo veći dio njezina priloga sa simpozija održanog prosinca 1996. u Zagrebu prigodom 190. obljetnice osnutka Židovske općine Zagreb

„Ni skroman naziv *Bilten* ne može sakriti ambiciju poduzetnih urednika: poslige prekida od 46 godina zagrebačka židovska zajednica opet ima svoje glasilo.“

Tako glasi prva rečenica iz uvodnika kojega je tadašnji predsjednik Židovske općine Zagreb, Slavko Goldstein, napisao u povodu izlaženja prvoga broja poslijeratnog glasila jedne židovske općine u Hrvatskoj, s datumom 18. prosinca 1987. godine. Kako se može vidjeti iz impressuma, prvi broj na četiri lista papira formata A3, umnoženih na šapirografu, uredili su Vlasta Kovač i Branko Polić, tehnički urednik bio je Alfred Pal, a kao suradnici u prvom broju navedeni su Mira Altarac Hadži Ristić, Vlado Benedikt, Mira Hiršl (kao redaktor), Olga Hebrang, Pavle Goldstein, Jasminka Domaš, Vera Dojč, Ruth Dajč, Mirko Mirković, Srđan Matić, Stojan de Prato, Mihailo Montiljo, Lea Ukraičik, Šula Steiner, Dunja Šprajc, Desider Stern i Mira Wolf.

Taj skromni, takoreći pokusni broj prvih židovskih novina u Hrvatskoj poslje 1941. godine, pojavio se u desetkovanoj židovskoj zajednici grada Zagreba kao nastavljač bogate tradicije, na koju će samo kratko podsjetiti. Još godine 1906., u doba Austro-Ugarske, u Zagrebu je grupa mlađih židovskih intelektualaca na čelu s dr. Aleksandrom Lichtom, kasnijim predsjednikom Saveza cionista Jugoslavije, pokrenula *Židovsku smotru* koja je izlazila do 1916. godine i bila prvi židovski list na hrvatskom jeziku. Godinu dana kasnije, ista grupa predvodena Aleksandrom Lichtom pokreće novine *Židov*, glasilo za pitanje židovstva, koje su počele izlaziti kao dvotjednik s datumom 16. rujna 1917. godine i adresom Bregovita ulica 5, Zagreb. Zanimljivo je napomenuti kako je uredništvo u uvodniku smatralo potrebnim naglasiti da ne pripada „ni jednoj političkoj, vjerskoj, socijalnoj ili kulturnoj stranci ili struji, već služi isključivo židovskim interesima“. *Židov* je postao najčitniji i najutjecajniji tjednik u povijesti židovstva na ovim prostorima, a tek kasnije postao je i službeno glasilo Saveza cionista Jugoslavije. Izlazio je do 1941. godine, a njegov posljednji glavni urednik bio je Zev Glück, po struci psiholog, koji je poslje rata živio u Haifi. Između dva rata u Zagrebu su još izlazili *Hanoar* (*Omladinac*) od 1926. do 1937. godine, *Haaviv* (*Projeće*), časopis za djecu, od 1922. do 1941. godine, zatim časopis *Gideon* kojeg 1919. pokreće dr. Robert Glückstal, te časopis za kulturu i umjetnost *Omanut* o kojem će kasnije biti više riječi. Godine 1934., kao glasilo cionističkog pokreta u Zagrebu se javlja *Jevrejski list* kojemu je odgovorni urednik Theodor Büchler. Iсти taj Theodor Büchler do 1937. godine ureduje *Jevrejsku tribunu*, tjednik Žemaljske organizacije cionista revizionista. Osim toga, izlazio je i *Makabijev vjesnik* te redoviti godišnji *Kalendar* s brojnim prilozima, te razni kratkotrajni listovi i časopisi.

Drugi svjetski rat prekinuo je židovsku izdavačku djelatnost na ovim prostorima, a poslige rata je trebalo proći više od četiri desetljeća da bi se u Hrvatskoj pokrenulo izlaženje jednih židovskih novina. Doduše, u Beogradu je izlazio *Jevrejski pregled*, kao službeno glasilo Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, a pored toga i *Jevrejski almanah*, u kojemu su urednici i suradnici bili i mnogi

zagrebački Židovi (primjerice za godište 1963. do 1964. godine među urednicima su dr. Lavoslav Glesinger i dr. Ždenko Levental, a među suradnicima nalazimo ime dr. Miroslave Despot), pa se, izgleda, smatralo kako je time pokrivena potreba za židovskim glasom u javnosti, pa i za komunikacijom unutar židovske zajednice. Vjerojatno je bila potrebna i promjena ukupne društvene klime da bi se u najvećoj židovskoj općini u Hrvatskoj rodila ideja kako treba ostaviti pisani trag o tome da smo postojali i mi koji smo danas ovdje prisutni, koji živimo i koji smo opstali unatoč holokaustu.

Tako je jednog poslijepodneva u kasnu jesen 1987. godine, čakajući u Klubu zagrebačke Židovske općine, mala grupa entuzijasta, među njima nekoliko profesionalnih novinara i jedan grafički dizajner, Alfred Pal, koji je zapravo bio idejni začetnik, zaključila kako bi vrijedilo makar pokušati napraviti jedne židovske novine koje će za početak kao općinski bilten poslužiti međusobnom povezivanju i komuniciraju među članovima židovske općine Zagreb. Novinarstvo je profesija koja je od kraja prošlog stoljeća do danas iznimno popularna među Židovima Europe i Amerike, no desetljećima nakon kraja Drugoga svjetskog rata zagrebački profesionalni novinari, porijeklom Židovi, uglavnom su se držali podalje i od Židovske općine i od same ideje da bi se mogli angažirati oko židovskih novina. No, vremena se mijenjaju. Pojava *Biltena* koincidirala je s otvaranjem Židovske općine prema javnosti, u čemu je nezaobilazna uloga njezina tadašnjeg predsjednika Slavka Goldsteina. U Općini su se počeli održavati tečajevi iverti u *Tore* koje su osim članova Općine u velikom broju poohađali i ljudi izvana zainteresirani za Židovstvo i židovsku tradiciju. Kao što se može pročitati i na stranicama prvog broja *Biltena*, tema o kojoj se javno raspravljalo bila je gradnja sinagoge i otvaranje Židovskog kulturnog centra u Praškoj 7, na mjestu gdje je do rušenja krajem 1941. godine, stajao nekadašnji zagrebački židovski hram. Uvelike su takoder već bile uznapredovale pripreme za veliku izložbu Židovi na tlu Jugoslavije u Muzejskom prostoru na Jezuitskom trgu u Zagrebu, a u suradnji s beogradskim Jevrejskim muzejom. Četrdeset i nešto godina nakon kraja Drugoga svjetskog rata židovska zajednica osjetila je potrebu za potvrđivanjem vlastite identiteta, htjela je izložiti pred svekolikom javnošću dragocjenosti iz svojega kulturnog naslijeda, htjela je pokazati svoj stvaralački doprinos, gospodarskom, kulturnom i znanstvenom prosperiteti sredine u kojoj je, makar i desetkovana, ipak opstala. Što je moglo biti prirodnije nego da poželi imati i svoje novine.

Za početak inicijatori obnove zagrebačkog židovskog novinarstva svoj prvijenac nazvali su skromno „bilten“, jer tko zna kako će taj pokušaj završiti, kakve će biti reakcije i hoće li se uopće naći novaca i za drugi broj. Prvi broj financiraj je oglasima koje su u bivšem socijalizmu, platili utjecajni prijatelji na položajima u državnim kompanijama. Šest stranica formata A3 bez fotografija umnoženo je na šapirografu.

Ali, zanimljivo, iako čak ni mi koji smo taj posao započeli nismo bili sigurni da će i potrajeti, od samog početka nije bilo sporu oko toga kakvi moraju biti format i grafič-

Vlasta Kovač u Varaždinu 2014.

Snimila: Narcisa Potežica

ka oprema, Do 1941. godine, u Zagrebu su tjedno izlazile novine *Židov* cionistički orijentirane, ali bez dvojbe politički najutjecajnije židovsko glasilo koje se ikad pojavilo u ovom kraju svijeta. Naravno da su i naše novine izgledom podjećale na taj predratni *Židov*.

Zahvaljujući više nego tvrdoglavog upornosti naše su novine opstale, pa iako ne izlaze baš redovito, uspjele su na svojim stranicama okupiti mnoge ljude od imena i društvenog ugleda, a ne samo Židove, te se izborile za primjeran ugled i utjecaj među citateljima.

Zaslužuje pažnju podatak da je osnovna urednička ekipa uglavnom do danas ostala ista i na broju, te da su glavni urednici od početka do danas bile žene: Vlasta Kovač od broja 1 do 13, Jasminka Domaš od broja 14 do 20, Julija Koš od broja 21 do 27, pa opet Jasminka Domaš (brojevi 28-29), te Vlasta Kovač od dvobroja 31-32 pa do najnovijeg 46-47. Iako iza sadržaja tekstova u prvom redu stoe njihovi potpisani autori (koji nisu uvijek i isključivo Židovi), može se reći – a i u javnosti je takvo uvjerenje – da *Bilten* na svojim stranicama održava politička stajališta židovske zajednice u Hrvatskoj, koju danas kao glasilo i predstavlja. Oko 200 primjeraka od naklade koja je za posljednja dva dvobroja od 1000 povećana na 1200 šalje se za adrese pojedinih hrvatskih političara, među njima i predsjedniku Hrvatskog sabora, kao i pojedincima koji svojom pisom ili izgovorenom riječi sudjeluju u političkim zbivanjima u Hrvatskoj. Dio naklade odlazi preplatnicima u Izrael i u Ameriku, a od europskih zemalja najviše u Švicarsku. Ti preplatnici su mahom Židovi rođeni u Hrvatskoj i emotivno su još uvijek vezani za ovu sredinu u kojoj su proveli djetinjstvo i mladost.

U proteklih devet godina na stranicama *Biltena* objavljeni su brojni vrijedni prilози i obradivani su raznovrsna tematika. *Bilten* za cijelo vrijeme svog izlaženja nastoji ostvariti trojaku zadaću: prvo, bilježiti i obavještavati o tekućim zbivanjima i o djelovanju židovskih općina u Hrvatskoj; drugo, izvlačiti iz zaborava sjećanja na pojedine ljudе, njihov život i djelo kao prilog gradi za jednu buduću povijest Židova u Hrvatskoj; i treće, informacijama i prenošenjem zanimljivih članaka iz židovskog tiska u svijetu poslužiti kao spona koja će nama koji smo u Hrvatskoj približiti ideje i strujanja prisutna u svjetskom Židovstvu, od Izraela i Amerike do Argentine i Ukrajine, kao i od Beča do Budimpešte.

Listajući stare brojeve, bilježim neke od tema za koje mi se čini da daslužuju poseban spomen. Primjerice, u broju 4-5/1988. godine, usporedno s izvještajem o otvorenju izložbe Židovi na tlu Jugoslavije koje je bilo na 27. nisana ili te godine 14. travnja, dakle na Jom ha Šoa, *Bilten* piše o

NOVI
OMANUT
PRILOG ŽIDOVSKOJ POVIJESTI I KULTURI
Broj 1 / Zagreb, rujan 1993/5753

pomoći koju su židovskim izbjeglicama iz Trećeg Reicha i iz Austrije nakon Anschlussa pružile brojne zagrebačke židovske obitelji. Također se u tom broju *Biltenu* može pročitati kako je izraelski radio 14. travnja 1988. godine, u okviru prigodnog programa posvećenog holokaustu, emitirao reportažu o Židovima u partizanskom pokretu otpora, dok je *Bilten* tekstovima o Vojku Hohšteteru i Dragi Špicерu, započeo s rubrikom o Židovima koji su poginuli u partizanima.

Tih je dana, čitamo još u tom *Biltenu* iz proljeća 1988. godine, u Zagrebu bio održan i okrugli stol na temu *Auschwitz i saveznici*, na kojem se raspravljalo o tome zašto su saveznici šutjeli i dopustili holokaust za vrijeme Drugoga svjetskog rata, iako su za nj znali. Spominjem ovo radi zaključka te rasprave, a koji glasi: „Cinjenica je ipak da europski duh opće indiferentnosti koji je omogućio i tolerirao zločine nije reagirao na genocid.“ Upravo je nevjerljivo koliko to danas, nakon sadašnjeg rata u Hrvatskoj i u Bosni, opet poznato zvući.

Broj 6-7 iz 1988. godine objavljuje i vijest o pripremama za osnivanje Židovskog kulturnog društva koje bi se nazvalo po Miroslavu Šalomu Freibergeru, zagrebačkom rabinu, vrsonom eseistu, piscu historijskih rasprava i prevođitelju s hebrejskog jezika, ubijenom ispred logorske rampe u Auschwitzu. U broju 9-10 iz siječnja 1989. godine, Slavko Goldstein izvješćuje o tome kako su dobijene sve potrebne zakonskeuglasnosti za konstituiranje Židovskog kulturnog društva Miroslav Šalom Freiberger u skladu s inicijativom koju je grupa od 26 židovskih kulturnih radnika pokrenula još početkom 1987. godine, kao i da je Vijeće tadašnje Jevrejske općine Zagreb, na svojoj sjednici 27. prosinca 1988. godine odlučio uputiti pismo (nadležnoj) Komisiji sa zahtjevom da se republičke institucije uauzmnu za ubrzanje postupka oko dobivanja potrebnih dozvola za izgradnju sinagoge u Židovskog kulturnog centra u Praškoj 7. Za neke buduće istraživače, koji će proučavati povijest židovske zajednice u Zagrebu nakon holokausta, bez sumnje će ovakve informacije biti od koristi, a jamačno ih nigdje neće tako lako i jednostavno naći kao u *Biltenu*. Čime smo se bavili i što smo radili posljednjih deset godina mi ovdje u Zagrebu, oni tamo na moru, u Dubrovniku, Splitu i Rijeci, kako su izgledala i što se poduzimalo da bi se sačuvao spomen na židovska groblja u Belovaru, Ludbregu, Križevcima, Varaždinu, Našicama... Što je ostalo ili opstalo do nekad prosperitet židovske zajednice u Osijeku?

Profesionalno i ažurno, odmah nakon eksplozije u Palmotićevoj 16 i na židovskom dijelu groblja na Mirogoju 18. kolovoza 1991. godine,izašao je poseban broj *Biltena* na 8 stranica s opsežnom pismenom i fotodokumentacijom o tom događaju i reagiranju Zagrepčana. *Bilten* redovno prati radeove na obnovi Palmotićeve 16, da bi zatim broj 27/1992. godine bio posvećen ponovnom otvaranju zgrada kojom su prilikom, kako čitamo, održane trodnevne svečanosti uz prisustvo brojnih uglednih uzvanika.

Te, 1992. godine počela je bila i evakuacija Židova iz opsjednutog Sarajeva. Više stotina Sarajlija, prošlo je kroz Zagreb i zagrebačku Židovsku općinu u Palmotićevoj 16 gdje je na trećem katu za njih otvoren JOINT-ov ured. *Bilten* objavljuje reportaže o konvojima, razgovore s izbjeglicama, kroniku radi izbjegličkog ureda. Sve što znamo ne smijemo niti objaviti da ne ugrozimo buduće konvoje i budućnost ratom stvorenih beskućnika.

U travnju 1992. godine Izrael je priznao Hrvatsku. U broju od 25. svibnja 1992. godine *Bilten* na naslovnoj stranici objavljuje pismo tadašnjeg ministra inozemnih poslova Izraela Davida Levyja u kojem se o tome obavješćuje Ministarstvo inozemnih poslova Republike Hrvatske. Odnosima Izrael – Hrvatska nastavljamo se baviti pa tako u najnovijem dvorobu 46-47 iz 1996. godine na temu uspostave uzajamnih diplomatskih odnosa pod naslovom „Opsežna diplomatska komunikacija“ *Bilten* objavljuje razgovor novinarke Jasminke Domaš s pomoćnikom ministra vanjskih poslova RH Hidrom Biščevićem. Svoje mjesto u *Biltenu* našlo je i ubejstvo izraelskoga premijera Yitzhaka Rabina, dok je političkim prilikama u Izraelu uoči izraelskih izbora u proljeće 1996. godine specijalno za ove naše novine tekst faksom iz Jeruzalema poslao poznati izraelski novinar Raul Taitelbaum.

Posebnu pozornost uredništvo *Biltena* posvećivalo je logorima u Kraljevcima i na Rabu u talijanskoj okupacijskoj zoni u Drugome svjetskom ratu, zahvaljujući čijem je postojanjem ostalo na životu nekoliko tisuća Židova izbjeglica iz NDH. Tako je u broju 27. iz 1992. godine *Bilten* objavio iznimno zanimljiv dokumentarni tekst preveden

HA-KOL

GLASILO ŽIDOVSKE ZAJEDNICE U HRVATSKOJ
TRAVANJ 2003. BROJ 77
CIJENA 20 KN

iz švicarskog lista *Die Weltwoche* pod naslovom „O talijanskim grijesima i njemačkim vrlinama“ o prešutnoj zavjeri grupe visokih talijanskih diplomata i oficira koji su odlučili ignorirati Mussolinijevu zapovijed za izručenje Nijemcima oko 5000 Židova koji su pobjegli u talijanski okupirani dio Hrvatske. Kada je u rujnu 1993. godine, u povodu 50. obljetnice oslobođenja rapskog logora Židovska općina Zagreb upriličila svečano obilježavanje ovog događaja, zajedno s bivšim pripadnicima logorašima, Židovskog rapskog bataljuna i uzvaničima, na Rabu su se u prtljažniku autobusa vozili i svežnjevi najnovijeg broja *Biltena* sa tri stranice dokumentiranim fotografijama i autentičnih svjedočenja bivših logoraša. U najnovijem broju 46-47 *Bilten* objavljuje studiju dr. Narcise Lengel Krizman „Sudbina preživjelih Židova iz logora na Rabu 1943-1945“ u kojoj se o ovoj temi navode mnogi iznimno zanimljivi i javnosti dosad nedovoljno poznati podaci.

Naravno, neizbjježno je bilo pisati o holokaustu. O tome se na ovaj ili način pisalo stalno, praktično u svakom broju. Posebno to vrijedi za protekul 1995. godinu u kojoj je širom svijeta obilježena 50. godišnjica od kraja Drugoga svjetskog rata i sloma nacifašizma. U zagrebačkoj Židovskoj općini u povodu te obilježnje bio je organiziran simpozij pod naslovom *Od antisemitizma do holokausta* u povodu kojega su u *Biltenu* našle mjesto studije o genocidu nad Židovima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u razdoblju od 1941. do 1945. godine, kao i o sudjelovanju Židova Hrvatske u antifašističkom otporu (autori: dr. Ivo Goldstein i Slavko Goldstein), te autentična svjedočenja bivših logoraša iz koncentracijskih logora Auschwitz i Jasenovac. Broj 41-42, koji je bio razdijeljen sudionicima simpozija izazvao je prilične reakcije u javnosti, posebno zbog rukopisa bivšeg jasenočkog logoraša ing. Đure Schwarza koji je u tom broju *Biltena* prvi put objavljen u cijelosti, a znatne dijelove iz naših novina preuzeo i objavio *Vijenac* Matice hrvatske.

Veliko rezolutno *Bilten* je u više navrata reagirao na naum o prenamjeni spomen područja Jasenovac na mjestu ustaškog logora. U broju 44-45 objavljenima su o tome mišljenja dvadesetak istaknutih pripadnika židovske zajednice u Hrvatskoj, ali i nekih drugih javnosti istaknutih ljudi od pera, kao primjerice, Živka Kustića, IVE Žanića, Dragu Pilsela, dr. Tvrta Švoba, Slobodana Šnajdera. Istaknuti novinari i politički komentator, Živko Gruden, sustavno u svojim komentarama razgolicuje „perače Endehazije“ i nastojanja da se zataškaju zločini ustaša u Drugome svjetskom ratu te obavi reviziju povijesti. Reagirali smo na pokušaje rehabilitacije bivšeg jasenočkog komandanta Dinka Šakića kao i na dodjeljivanje odličja ustaškemu stožerniku i potpisniku rasističkih narodbi Ivi Rojnici od strane predsjednika Republike Hrvatske, a jednak je tako *Bilten* zabilježio i sva službena reagiranja od strane Židovske općine Zagreb na pojave rehabilitacije ustaštva kao i javne istupe njezinih funkcionera u tom smislu. Zasluzuju pažnju *Bilten* je posvetio pravednicima među narodima, ljudima koji su izlažući opasnosti vlastiti život tijekom Drugoga svjetskog rata spašavali Židove. S tim u vezi napominjemo da je upravo u *Biltenu* u broju 30/1993. godine, u razgovoru sa dr. Amileom Shomronym, tajnikom zagrebačkog nadravnog dana Miroslava Šalom Freiberga u vremenu od 1941. do 1943. godine prvi put u Hrvatskoj na Freibergerove kontakte s nadbiskupom Stepincom i na Stepinčeve intervencije kod ustaških vlasti u prilog Židovima.

Bavili smo se i pitanjima povrata židovske imovine u Hrvatskoj i u svijetu, posebno prateći najnoviju aferu oko židovskog novca i zlata u Švicarskoj. Čast nam je što možemo reći da je u devet godina izlaženja *Biltena* na nje-

govim stranicama potpisano ili je za *Bilten* dalo intervjuviše od stotinu suradničkih imena, među kojima su mnogi u javnosti ili u svojim profesijama veoma istaknute i uvažene osobe.

Samo još najstariji članovi židovskih zajednica na hrvatskom tlu sječaju se Kulturnom društvu *Omanut* koje je u razdoblju od 1932. do 1941. godine bilo središtem kulturnog života Židova te inicijatorom brojnih kulturnih događanja u Zagrebu i cijeloj Hrvatskoj. Kontakti su održavani i sa židovskom dijasporom u svijetu, posebice u tadašnjoj Palestini, kao i u Europi i Americi. Počev od jeseni 1936. godine *Društvo* je izdavalo i časopis *Omanut* (na hebrejskom riječ znači „umjetnost“ ali jedno i „zanat“) kao mjesecnik židovske kulture. Časopis je u hrvatskoj sredini odigrao važnu ulogu medija za prihvatanje intelektualnih dostignuća zapadnoeuropejskog židovstva. Okupio je oko sebe intelektualnu élitu među zagrebačkim Židovima, štovši i liječnike kao, primjerice, dr. Stjepana Betleheima i dr. Lavoslava Glesingera, a vodeći ljudi njemu su bili pisac i prevoditelj Hinko Gotlieb, te svjetski čuveni bariton Marko Rothmüller. U Hrvatskoj je *Omanut* prestao izlaziti u proljeće 1941. ali su njegovi urednici tradiciju *Omanuta* prenijeli u Švicarsku gdje je *Omanut* nastavio djelovati u Zuriku.

Prvi broj zagrebačkog poslijeratnog *Novog Omanuta* izšao je u rujnu 1993. godine na deset stranica formata A3 kao kulturni prilog *Biltenu* Židovske općine Zagreb. Glavni urednik je Branko Polić. Već u trećem broju *Omanut* se osamostaljuje, uspijeva se izboriti za daturice Gradskog sekretarijata za kulturu kao i Ministarstva kulture Republike Hrvatske, a izdavač mu postaje Kulturno društvo *Miroslav Šalom Freiberger*. Formira se i savjet časopisa čiji su članovi istaknute ličnosti u kulturnom životu Hrvatske: Mirko Mirković, Ivo Vidan i Viktor Žmegač. U prvim brojevima časopis donosi većim dijelom tekstove predavanja održanih u Židovskoj općini Zagreb u organizaciji Kulturnog društva *Miroslav Šalom Freiberger*, ali se ubrzo profilira i okreće prema tematskim brojevima, primjerice, židovskim temama iz židovske povijesti i tradicije, fenomenu židovske žene, da nabrojimo samo neke od tema. *Novi Omanut* broj 10. cijeli je posvećen Ivanu Meštroviću i njegovim stazovjetnim nadahnucima, a među ostalim prvi put kod nas objavljuje dokumente o Meštrovićevim vezama sa židovskim organizacijama, ustanovama i pojedincima, te reprodukcije studija svih Meštrovićevih *Mojsija*, kao i studije za Memorijalni spomenik Židovima iz kataloga Snite Muzeja, Notre Dame, Indiana, SAD.

Tu su i vrijedne studije o židovskim glazbenicima u Hrvatskoj, žrtvama holokausta, sa simpoziju održanog u okviru *Dana židovske kulture* u svibnju 1995. godine. Posljednja dva broja iz 1996. (brojevi 16 i 17) posvećeni su povijesti židovskih zajednica u Rijeci i Dubrovniku. *Novi Omanut* izlazi dvomjesečno, na 12 stranica A3 formata, u nakladi koja sa 1000 popula na 1200 primjeraka, a šalje se poštom članovima Židovske općine Zagreb zajedno sa *Biltrenom* kao i na oko 300 adresa članova i simpatizera Kulturnog društva *Miroslav Šalom Freiberger*, pojedinim bibliotekama u Hrvatskoj, te uredništvima pojedinih kulturnih časopisa i kulturnim rubrikama nekih dnevnih listova. Glavni urednik, Branko Polić, uspio je u tri godine redovnog izlaženja oko *Novog Omanuta* okupiti zamjetan broj suradnika, Židova i nežidova, uključujući i neka najistaknutija imena kulturnog života u Hrvatskoj. Uredništvo časopisa smatra svojom moralnom obvezom promicati tradicije Židovstva i čuvati uspomenu na doprinos Židova hrvatskoj kulturi znanosti, umjetnosti, gospodarstvu, te sveukupnom kulturnom i civilizacijskom nasljeđu ove sredine.

NOVE KNJIGE

Mario Levi: Istanbul je bio bajka

Uzviji grad Istanbul za ishodište i žarišnu točku svoga romana, Mario Levi, turski književnik židovskog podrijetla, pripovijeda o nostalgičnom svijetu njegovih ulica, kuća, otoka, kao i o mikrosvjetovima svojih junaka koje sudbina izaziva na različite, pa i tragične načine, što je svojevrsna potraga za vremenom kojem više nema; izdavač hrvatskog izdanja Frakturna

Piše Narcisa Potežica

Roman *Istanbul je bio bajka* napisao je Mario Levi, turski književnik židovskog porijekla, a djelo je prevedeno na više od dvadeset jezika. Stoga je njegov autor izasao iz regionalnih književnih okvira i kritičari ističu da je time postao „nezaobilazno ime na književnoj karti svijeta“. Mario Levi, rođen 1957. u Istanbulu, završio je 1975. Saint Michel High School, a 1980. diplomirao francuski jezik i književnost na Sveučilištu u Istanbulu. Prvi radovi objavljeni su mu u novinama *Salom*. Zatim objavljuje članke u brojnim časopisima kao što su *Cumhuriyet*, *Studio Image*, *Milliyet Sanat*, *Gosteri*, *Argos*, *Gergedan*, *Varlik*. Prva mu je objavljena knjiga *Jacques Brel: osamljeni čovjek* (1986), zapravo ukoričen diplomski rad. Prvu zbirku kratkih priča *Ne moći otiti u grad* napisao je 1990. kao djelomičnu autobiografiju na temelju sjećanja iz djetinjstva i za nju je primio vrijednu tursku nagradu za priču *Haldun Taner*. Godinu nakon druge zbirke priča *Madame Floridis se možda neće vratiti* (1991) objavio je prvi roman, naslovljen *Naša najbolja ljubavna priča* (1992), dok mu je roman *Istanbul je bio bajka* (*Istanbul Bir Masaldi*) tiskan 1999. Za taj je roman dobio nagradu *Yunus Nadi*, a uz dvadeset turskih izdanja knjiga je prevedena i objavljena u više od petnaest zemalja. Slijedili su romani *Lunapark je затvoren* (2005), *Gdje ste bili dok se smrkalovo* (2009), *Fotografije Istanbula u meni* (2010) i *Napravio sam patišpanju* (2013). Uz spisateljsku karijeru Mario Levi bavi se novinarstvom te predaje na Sveučilištu Yeditepe.

Kod nas je roman *Istanbul je bio bajka* objavljen 2016. u izdanju Frakture, s turskog ga je preveo Enver Ibrahimović, a već naslovom opsežno djelo izaziva zanimanje čitatelja. Mnogi bari privučeni naslovom žeče pročitati roman. Pisac u svojevrsnom predgovoru objašnjava svoju potrebu da „na svom jeziku“ ispriča životnu priču „svog nasljeđa“. Roman koji je posvetio djedu, Levi ističe, „njegova je priča o Istanbulu“. Kao što naslov opsežnoga romana od više od 650 stranica – obećava, u središtu je njegove priče život u Istanbulu, gradu na razmeđu Europe i Azije, kontinenata koje povezuje Bospor. Spominju se poznati dijelovi najvećega grada u Turskoj, opisane su pojedine četvrti gdje žive likovi romana i kreću carigradskim ulicama. Spominje se primjerice Bejoglu, svojevrsna umjetnička četvrt grada (kod Zlatnog roga), pa odjeća Aškenaza u Istanbulu, nakit koji su nosile žene, zatim običaji – na primjer jela za večeru na Pesah, kada se događa nešto posebno važno u životu nekog junaka. Tu se odvijaju njihovi životi, događaju često tragične ljubavi, zanimljive sudbine, a trajno je traganje za boljim životom. Carigradani imaju i sreću i nesreću da su im životi povezani s povijesti, sadašnjosti i budućnosti tog osebujnog grada. S nostalgijom se oni koji odlaze sjećaju djetinjstva, mladost, roditelje, običaja, blagdana, najčešće Pesahu u obiteljskom domu. U središtu je grad Istanbul iz kojeg svi likovi odlaze ili mu se na kraju vraćaju. Pisac nam pripovijeda povijest osoba koje čine širu obitelj ili osoba koje su na bilo koji način međusobno povezane. Obiteljska saga, pripovijedanje o Židovima – Sefardima, Levantinsima iz Grčke i Aškenazima iz Istanbula – počinje oko 1920. i proteže se kroz razdoblje Drugoga svjetskog rata sve do drugo polovine 20. stoljeća. Raskošni roman pripovijeda o seobama Židova iz Istanbula, spominju se i ratna stradanja koja podnose jer su Židovi (geto u Varšavi, logor u Auschwitzu), roman je građen kao svojevrsni mozaik različitih likova, priče su to o njihovim odlascima i nostalgičnim sjećanjima na Carigrad, o ljubavnim zapletima, svadama i pomirbama u velikim židovskim porodicama. Njihovi su članovi smisao i bolji život pokušavali naći u raznim europskim gradovima.

ma tražeći novu domovinu u kojoj će konačno pronaći smirenje. Pravi junak romana zapravo je Istanbul, grad koji kroji živote svojih stanovnika čak i kad oni igrom slučaja završe tko zna kojim dijelovima svijeta. Uzviji Istanbul za ishodište i žarišnu točku svojega najpoznatijeg romana, Mario Levi pripovijeda o nostalgičnom svijetu njegovih ulica, kuća, otoka, kao i o mikrosvjetovima svojih junaka koje sudbina izaziva na različite, često tragične načine, ali je to i svojevrsna potraga za vremenom kojega više nema.

Roman počinje s predstavljanjem likova koji se spominju u knjizi, pa je tu podnaslov *Tko je kod koga i zbez koga ostao...?* Naveden je popis likova, kao da je riječ o dramskom djelu. Ti su „glavni“ likovi mnogobrojni, primjerice: Olga, madame Roza, madame Estreya, gospodin Muhittin, Eva, zatim su tu Rozi, Berti, gospođa Idžila, monsieur Robert, pa dalje Mozes, madame Perla, Avram, Lena, monsieur Jacques i mnogi drugi – ukupno njih 48. U najkraćim crtama, s nekoliko rečenica, opisane su sve te osobe, njihove glavne karakteristike i postaje životnoga puta. Stoga se čitačući to opsežno djelo više puta vraćamo na početak kako bismo potražili kratki opis nekoga lika i tako se podsjetili na njega.

Prvi dio knjige nosi naslov *Bajke i sjećanja*, a podnaslov su dvaju poglavlja *Estreyina zvijezda i Urar iz Odese*. U prvom se na jednom mjestu kaže: „Vrata su se jedanput zatvorila i životi više nisu isti život“, dok drugo poglavje počinje rečenicom „Po koji ovo put želim ispričati i s nekim podijeliti to da poneke ljubavi nikada ne prestaju, da – poput onih veza što se nastavljaju i nakon smrti – unatoč rastancima nastavljaju se prigušeno i nijemo živjeti negdje u nekom kutku života; da pojedine riječi, slike, predmeti na onom drugom putu svakim danom sve više poprimaju svoj smisao, i povrh svega, svoju održivost?“. U sljedećem poglavljiju, *Aleksandrija je bajka*.

pisac progovarači o nekim životnim istinama kaže: „No tamo je bilo tako mnogo ljudi koji nisu posjedovali mjerilo nekakvog istinskog uspjeha, koji su osjećali potrebu za neuspjehom drugih kako bi prekrili vlastiti neuspjeh.“ I dalje u knjizi nalazimo mnoga životnih mudrosti, rečeno je mnogo toga o problemima i općenito o životu – na primjer: „Zar svi mi, u većoj ili manjoj mjeri, nemamo potrebu da pobegnemo u određene životne uspjehe čak iako ti uspjesi možda nemaju neke osobite važnosti za druge?“

Najveći broj likova rođen je u Istanbulu, u tom gradu oni i žive, kreću se poznatim četvrtima, i čitatelj upoznaje imena carigradskih ulica. Junaci romana stanuju ili rade u određenom kvartu, a pisac nas uvodi u njihove kuće, ponekad potanko opisuje sobe, pokuštao i predmete kojima su okruženi, opisuje se zvukovi ili glazba koju slušaju u kafanu, pa se i nama čini da se krećemo Carigradom. Svi likovi za Istanbul su vezani podrijetlom, školovanjem, boravkom, a odlazeći iz tog grada sjecaju ga se s nostalgijom i planiraju povratak, no samo se nekima ta želja ostvara. Puni nade i očekivanja odlaze u London, Pariz, Beč, Cambridge, Biarritz, Havranu, Tel Aviv, Haifu i tamo se nastavljaju njihove više ili manje sretne životne sudbine, ali oni se bilo u mislima ili stvarno često vraćaju u Istanbul.

Pisac više puta kaže da prelistava stare albume, slike su to ljepših dana, ali na taj način slikovito i bolje opisuje svoje likove. Slijede priče o različitim ljudima, „razbijeni komadići života“. Levi otvara mnoga zatvorena vrata, a onda kaže da svaka „kuća ima svoje tajne“ i saznajemo razne čudne situacije, „avanture junaka naših priča i ljudi koji su nepovratno propustili određene trenutke“. U nekim trenucima života njegovih likova svatko će prepoznati svoj život, naročito kada pisac na jednom mjestu kaže da nakon određene točke čovjek uspijeva naučiti kako nositi „svoje udaljenosti“ kao i kako se nositi s „pronašenim“ realnostima, onima koje ga okruži i produ mimo njega. Upoznaje nas s nasljeđem, prošlošću i neobičnim događajima i tajnama iz života osoba o kojima piše, a tu su i „zabranjene osobe“ koje svaka obitelj želi udaljiti od sebe. Iz sjećanja izranjavaju i mnogi „takozvani zaboravljeni“ događaji, koji izazivaju nelagodu i o kojima se nerado govoru u obitelji ili u carigradskoj sredini, ali su i oni dio njegovih priča i ujedno dio velikog i šarolikog mozaika. Zajedno s piscem otkrivamo neočekivane trenutke nečijeg života, uspjehe i poraze, osamljenost, bolesti, propale brakove, nezahvalnu djecu. Ulazimo u nepoznate svjetove brojnih likova, saznajemo o čemu su maštali, čemu su se radovali i nadali. Ponovo osjećamo toplinu kuća kojih više nema, kuće duduše postoje, ali nema onih koji su tu živjeli sa svojim sudbinama i obiteljskim pričama. Posebnu ulogu imaju mirisi, vraćaju nas raznim „kućnim ceremonijama“ i bude sjećanja na događaje ili blagdane, posebne trenutke koje pamtimos. Zatim su tu i poznati okusi, na primjer okus čaja koji vraća sjećanja, i opet je to na neki način potraga za davno „izgubljenim vremenom kojeg više nema“. Pisac na kraju – u *Pogovoru ili oproštajnom pismu* – iskazuje potrebu i želju da ispriča neku novu priču, jer njegovo pripovijedanje stalno teče iz jedne priče u drugu. Iako to zahtijeva određeni napor pažljiva čitatelja, sve su to mali dijamanti iz davnih vremena i prostora koji prepoznajemo. Ponekad je sve to imaginarni svijet, možda krasan samo u pišećoj fantaziji, ali postaje dio života grada koji živi još samo u Levijevu bajkovitoj priči o Istanbulu.

Kritika je o romanu *Istanbul je bio bajka* rekla:

„Napokon jedan pravi roman“ – Attila Ilhn

„Istanbul je bio bajka“ djelo je u kojem je prošlost prikazana kao da je promatra teleskopom, a raskoš izričaja i prizmatične priče asociraju na suvremenu baštinu modernizma“ – Tadzio Koeb (Times Literary Supplement)

„U svojoj, katkada i lirskoj, potrazi za izgubljenim vremenom Mario Levi napisao je roman koji vas zakuplja i koji vrijedi pročitati.“ – David Cooper (New York Journal of Books)

NOVE KNJIGE

Vesna Miović i Ivan Čerešnješ: O povijesti dubrovačkih Židova

Elektronska knjiga Vesne Miović i Ivana Čerešnješa, koja sadrži obilje arhivskih podataka o povijesti Židova u Dubrovniku, objavljena je na engleskom jeziku, u izdanju Ljubljanskog Istraživačkog i dokumentacijskog centra Slovenskog židovskog arhiva

Piše Naida-Mihal Brandl

Vesna Miović i Ivan Čerešnješ, objavili su ove godine vrijedno izdanje koje zainteresiranoj javnosti, posebno onoj znanstvenoj, donosi arhivske podatke o povijesti Židova u Dubrovniku. Knjiga je objavljena na engleskom jeziku pod naslovom *Research, Inventory and Cataloguing Documents of the criminal Court Registers. 'Lamenta Criminaria post terraemotum', 'Diversi e possesso de Criminales' and 'Criminalia' in the State Archives of Dubrovnik involving Jewish Litigants (1667–1808)* (hrv. Istraživanje, inventarizacija i katalogiziranje dokumenata iz kriminalnog sudskog registra: 'Lamenta Criminaria post terraemotum', 'Diversi e possesso de Criminales' i 'Criminalia' u Arhivu Dubrovačke Republike koji uključuju židovske sporove (1667–1808) u izdanju Research and Documentation Center JAS, Ljubljana 2016, ePub format

The Research and Documentation Center JAS – Istraživački i dokumentacijski centar JAS osnovan je 2010. godine kao nastavak i produžetak projekata utemeljenih s ciljem formiranja elektronske baze podataka Slovenskoga židovskog arhiva (*Jewish Archive of Slovenia*). Takva baza podataka omogućava daljnja istraživanja raznih tema iz područja židovske baštine. Centar se uglavnom usmjerava na istraživanje i dokumentiranje grude iz područja humanistike i sociologije. Poseban dio predstavlja istraživanje kulturne baštine i priprema planova konzervacije koja uključuje obnovu i restauraciju važnih povijesnih arhitektonskih lokaliteta. Izdavači su nekoliko knjiga od kojih je najpoznatija *Tracing Jewish Heritage: A Guidebook to Slovenia* autora dr. Janeza Premka i Mihaela Hudelje.

Državni arhiv u Dubrovniku – dragocjen izvor o povijesti Židova

Državni arhiv u Dubrovniku izvor je dragocjenih povijesnih izvora za povijest Židova u Dubrovačkoj Republici, na Balkanskom poluotoku te u Sredozemlju općenito. Zbog specifičnosti tematike, takvi izvori dosad su nedovoljno istraživani i obrađivani, uz iznimke Jorja Tadića, Bernarda Stullija i Vesne Miović –koji su se sustavno bavili tom tematikom.

Ovo izdanje prvo je koje se odlučuje na drukčiji pristup: objavljivanje izvorne arhivske grude, koja nam omogućava mnogo sustavnije bavljenje povijesku Židova u Dubrovačkoj Republici i susjednim zemljama, ali služi i kao polazna točka za mnogo šira i sveobuhvatna istraživanja povijesti Židova na Mediteranu, kao i povijesti svakodnevnic.

Najstariji sačuvani dokumenti u Dubrovačkom arhivu datiraju se u 11. i 12. stoljeće, a najstarija arhivska knjiga godinom 1278. Židovi se u dubrovačkom arhivskom gradivu prvi put spominju 1281, zatim 1324, a sredinom 15. stoljeća u Dubrovniku se već nalaze židovski trgovci. Njihov broj od tada raste i najviše Židova živi u Dubrovniku u vrijeme pada Republike, njih 227, što je bilo oko 4 posto od broja gradskoga stanovništva, odnosno 0,7 posto od ukupnog broja stanovnika Republike. U Arhivu su danas 92 različita fonda iz razdoblja Republike. Podaci o Židovima u Republici mogu se naći u *Acta Consilii Rogatorum, Acta Minoris Consilii*, raznim notarskim zapisima, u uputama dubrovačke vlaste predstavnicima na istoku i zapadu (*Lettere di Levante i Lettere di Ponente*), u osmanskoj dokumentaciji Arhivu (*Acta Turcarum*) te raznim sudskim fondovima. U svom istraživanju Ivan Čerešnješ i Vesna Miović koncentrirali su se na istraživanje tri arhivska fonda – *Lamenta Criminaria post terraemotum*, *Diversi e possesso de Criminales* i *Criminalia* (presude), u razdoblju od velikog potresa (1667) do pada Dubrovačke Republike (1808). Veliki potres kao inicijalnu točku istraživanja izabrali su jer su od tog razdoblja dokumenti tih fondova u potpunosti sačuvani.

Cilj istraživanja bio je predstaviti primarne izvore za historiografsko istraživanje svakodnevnoga života dubrovačke židovske zajednice, kao i za analizu odnosa dubrovačkih Židova s vlastima Republike i drugim građanima. Autori su svjesni mnogo šire važnosti knjige, a to je sada otvorena mogućnost komparativnoga pristupa u proučavanju dinamike židovskih zajednica na kršćanskom Mediteranu, kao i kontakata s područjima pod osmanskom vlašću. Knjiga se sastoji od uvida, recenzija, tri poglavja koja obrađuju dokumente iz tri navedena arhivska fonda: *Lamenta Criminaria post terraemotum*, *Diversi e possesso de Criminales* te *Criminalia*, indeksa židovskih imena, indeksa nežidovskih imena, topografskog indeksa, bibliografije, korisnih poveznica u vezi s tematikom knjige, anketnog listića i sažetka.

U uводу, nakon kratkog pregleda povijesti Republike i njezine židovske zajednice, autori daju uvodnu analitiku obrađenih arhivskih fondova ispmen Židova u sudskim sporovima, bilo da je riječ o tužiteljima, optuženima, svjedocima ili onima spomenutima u nekom drugom kontekstu. U analitici su izdvojeni i slučajevi židovskih konvertita, kao i oni koji se tiču židovskog groblja.

Sustavno obrađena tri već spomenuta fonda čine iduća tri poglavja knjige. U istraživanju tih fondova, ukupnog opsega od 297 svezaka, odnosno oko 180 tisuća stranica, autori su pronašli 816 parnice i 59 presuda u kojima se spominju Židovi, bilo kao tužitelji, tuženi ili kao svjedoci. Njih su katalogizirali s obzirom na relevantne podatke: datum parnice, ime tužitelja, ime tuženog, tip „zločina“, vrijeme i mjesto zločina, svjedoke, eventualnu nagodbu ili presudu te arhivsku označku.

U fondovima spominju se članovi 61 židovske obitelji. Trinaest ih je spomenuto samo jednom, a jedanaest obitelji dominira dubrovačkom židovskom povijesku. Iz tih je fondova vidljivo i da je u 18. stoljeću samo oko polovine Židova stanovalo u getu, a na kraju istog stoljeća tek oko trećinu. Može se iščitati i gdje su još živjeli, čime su se bavili i gdje su se nalazili njihovi biznisi. U izvorima se

VESNA MIOVIĆ · IVAN ČEREŠNJEŠ
Research, Inventory and Cataloguing
Documents of the Criminal Court Registers

***Lamenta Criminaria post terraemotum,*
Diversi e possesso de Criminales
and *Criminalia***

in the State Archives of Dubrovnik
involving Jewish litigants (1667–1808)

Naslovica knjige Čerešnješ Miović

iščitava i uloga sinagoge kao mjesta gdje su se Židovi često sporazumiyevali o završetku nekog unutarnjeg sukoba.

Autori su objavljenu arhivsku grdu u uvodu popratili i iscrpnom statističkom analizom o broju sudskih sporova općenito, po vrstama prijestupa, prema slučajevima u kojima sudjeluju Židovi i ne-Židovi i onima unutaržidovskim. Od 608 takvih slučajeva iz analize su isključili šezdeset slučajeva u kojima su Židovi bili samo svjedoci, 23 slučaja s nepoznatim počiniteljem, 43 slučaja *ex officio*, kao i one u kategoriji *ostalo* i one u kojima se pojavljaju u ulozi tužitelja ili branjenika zajedno s ne-Židovima.

Ostalih 469 sporova autori su podijelili u tri osnovne kategorije: fizičke, verbalne (uključujući one vjerski motivirane između ne-Židova i Židova, ali i unutar židovske) i one protiv imovine (od krađa i uništavanja imovine do puderane košulje). Najbrojnija je u kategoriji fizičko nasilje, no često se javljaju i kombinacije fizičkog i verbalnog nasilja. Ono varira od pojedinačnih udaraca, tučnjave, napada raznim predmetima, nekoliko pokušaja ubojstva, no na sud je dospio i slučaj kada su dvojica Dubrovačana grudama napali jednog Židova. Gotovo trećina svih slučajeva (144 slučaja, odnosno 30,7 posto) odnosi se na kršenje običaja židovske zajednice i ponašanja u sinagogi, što ukazuje da su oni sporovi koje zajednica nije uspjela riješiti među sobom završavali na sudu. Židovi su pokrenuli postupke protiv ne-Židova u 230 sporova (49,04 posto), a ne-Židovi protiv Židova u 95 sporova (20,25 posto). Kazne su bile rijetko izrečene i pretpostavlja se da je većina sporova završila nagodbom. Vrijedan je doprinos i indeks židovskih i nežidovskih imena, koji će pridonijeti proučavanju židovskih obiteljskih i trgovачkih veza na cijelom Mediteranu. U dosadašnjim istraživanjima na našem području takve mreže dosad nisu dovoljno proučavane. Nova istraživanja temeljena na ovako obrađenim izvorima svakako će dati točniju sliku i dinamiku mediteranskih židovskih zajednica i uloge Židova u mediteranskoj trgovini.

Objavljanje izvora ili regesta izvora zahtjevan je i muotkrpan posao, koji zahtijeva temeljitos i nebrojene sate rada u pronaalaženju, čitanju i usustavljanju arhivske grude. Rezultat je fascinant za svakoga tko se bavi povijesku Židova u Republici, na Jadranu, u balkanskom dijelu Osmanskog Carstva, ali i Sredozemlju općenito, jer, osim konkretnih podataka o Židovima Republici, ili onih koji su kroz nju samo prolazili, njihovih kontakata s nežidovskom okolinom i vlastima, ovo istraživanje otvara i na istočnoj obali Jadranu vrata bavljenja Židovima u njihovu prirodnom, odnosno širem kontekstu židovskih mreža, koje se nužno ne preklapaju s područjima interesa lokalnih povijesti.

Iako je objavljanje ovakvih izvora važno i za istraživanje povijesti svakodnevnic i „malog čovjeka“ u razdoblju ranoga novog vijeka, istaknula bih upravo traženje i obradivanje židovske povijesti unutar goleme arhivske grude, koja, zbog svoje oskudnosti i razasutosti često promiće oku povjesničara. U ovom su potvrdili autori na tragu još novog, ali rastućeg broja sličnih projekata koji mapiraju židovsku prisutnost na Mediteranu tražeći takve podatke u mediteranskim arhivima kao iglu u plasti sijena, koji nam daju nove i iznenađujuće rezultate u broju i djelatnosti židovskih zajednica, njihovim ekonomskim aktivnostima i obiteljskim vezama, koji će sva-kako revidirati neke dosad neupitne interpretacije o mediteranskoj židovskoj povijesti i njezinim kontaktima sa širim (židovskim) svijetom.

Zadnje, ali ne i manje važne činjenice su sam jezik izdanja (engleski) i format izdanja, a to je ePub, koji je na tragu sve prisutnije digitalizacije arhivskoga gradiva i njegove transliteracije koji omogućava lagano pretraživanje bogatog arhivskog gradiva sadržanog u knjizi. Ove dvije činjenice olakšavaju bavljenje židovskom mediteranskom povijesku velikom broju povjesničara. S obzirom na broj arhiva i njihovu geografsku rasprostranjenost, to je naime i dalje velika prepreka istraživačima u pokušaju detekcije i analize šire slike židovske povijesti „unutrašnjeg mora“ i njemu okolnih područja.

Knjiga se može preuzeti na: <http://dubrovnik.jas-center.eu>

NOVE KNJIGE

Nir Baram: Sjena svijeta

Roman Sjena svijeta izraelskog pisca Nira Barama, čija su djela u Izraelu bestseleri, u prijevodu Laille Šprajc na hrvatski jezik, u izdanju Frakture, pravi je politički triler 21. stoljeća, koji iz temelja razotkriva ideologiju i strukture moći, postavljajući ključna pitanja o ljudskoj duši, demokraciji, etici i nasilju

Piše Laila Šprajc

„Remek-djelo koje izaziva ovisnost“, jedna je od pohvala koje je izraelski pisac Nir Baram dobio za svoje djelo *Cel Olam – Sjena svijeta*.

Nir Baram rođen je u Jeruzalemu 1976., u politički angažiranoj obitelji. Njegov otac i djed bili su ministri u vlasti Laburističke strane. Baram se pisnjom posvetio vrlo rano, a prvi je roman napisao s dvadeset dvoje godine. Među pet dosad objavljenih ističu se *The remaker of dreams* (2006), *Dobri ljudi* (2010) i *Sjena svijeta* (2013), koja se u 2015. našla na listama najboljih knjiga u Nizozemskoj, Belgiji, Španjolskoj i Meksiku. Uspjeh ne čudi kad se zna da su njemačke novine *Frankfurter Allgemeine Zeitung* opisale Barama ovim riječima: „Prilično je moguće da bi Dostoevski pisao upravo ovako, da živi danas u Izraelu.“

Baramovi su romani u Izraelu bestseleri, a prevedeni su na petnaestak jezika. Nekoliko je puta bio kandidat za nagradu *Sapir*, a 2010. dobio je Premijerovu nagradu za hebrejsku književnost. Uz uredovanje serije klasičnih izdavačku kuću Am Oved te redovite kolumnе u izraelskim novinama, 2016. objavio je i publicističku knjigu o svojem jednogodišnjem putovanju Zapadnom obalom i Istočnim Jeruzalemom.

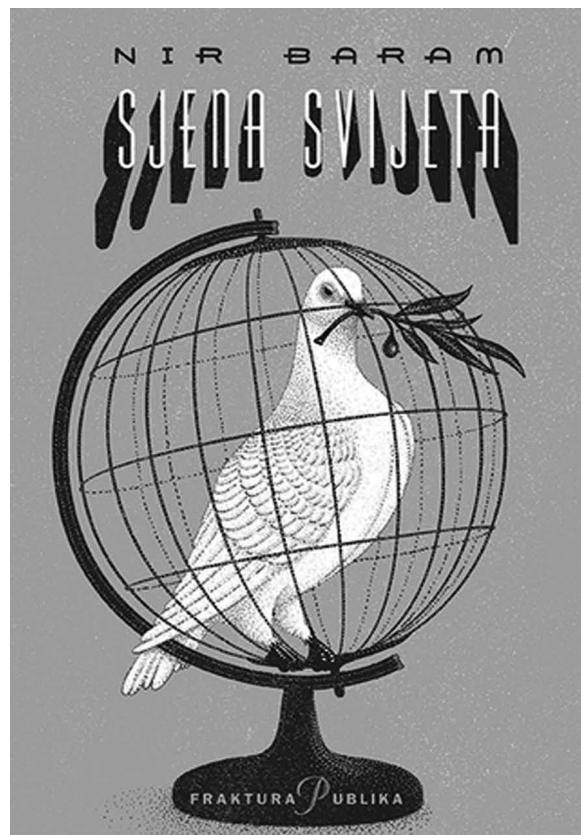
U *Sjenu svijeta* Baram se bavi temama koje prelaze izraelske granice te zahtvača u problemu nejednakosti, nepravdi i korupcije na svjetskoj razini. Opsežno djelo donosi nekoliko paralelnih priča: prva je o propalom izraelskom poslovnom čovjeku koji je zbog naivnosti postao žrtva igre krupnog kapitala; druga prati događanja u moćnoj PR-agenciji koja vuče konce po cijelom svijetu i pritom surađuje s beskrupljoznim igračima u političkoj areni; treća se priča bavi grupicom nezadovoljnih mladaca koji žele zatreći svijet općim

generalnim štrajkom. Sve tri priče govore o uspjehu i njegovu naličju – neuspjehu, a brz ritam događanja čitatelja vodi od Izraela preko Ujedinjenoga Kraljevstva do Afrike. Riječ je o pravom političkom trileru 21. stoljeća, ali i mnogo više od toga... Roman ogoljuje svijet u kojem običan čovjek nije svjestan na koji se način njegovom sudsbinom poigravaju veliki igrači, a svoje simpatije, uz dosta ironije, daruju slabima. Priča je to koja iz temelja razotkriva ideologiju i strukture moći, postavljajući ključna pitanja o ljudskoj duši, demokraciji, etici i nasilju.

Djelom se prožimaju i tri odvojena, uvelike različita stila. Jezik pojedinca, Gabriela Mancura, tragičnoga heroja, ujedno je glas pripovjedača koji se koristi književnim jezikom uz zavidnu moć deskripcije. Ostali jezici dolaze direktno, bez ikakva utjecaja naratora. Jedan od njih jezik je američkih voditelja političkih kampanja, čiji britki, domišljat stil prepun igre riječi dolazi do izražaja u razmjjeni elektroničkih poruka. Jezik prosvjednika i štrajkača

koji pokušavaju organizirati štrajk milijarde ljudi također je izravan, a hebrejski počesto zvući poput transliteracije engleskog s Cockney-narjećjem (većina je prosvjednika u radnji smještena u London).

Posebno je zanimljiva i impresivna činjenica da čitatelju vrlo brzo zaboravlja kako je posrijedi izraelski pisac i izraelski roman. Nakon prvih poglavljia smještenih u Jeruzalemu globalne teme snažno dominiraju djelom, stavljajući na stranu njegovo geografsko obilježje i porijeklo pisca.

Roman *Sjena svijeta* čitatelja ne dovodi do jasnih i nedvosmislenih zaključaka. Sam Baram kaže: „Vjerujem da je zanimljiva literatura ona koja ne završava zaključcima, već upravo suprotno, potiče čitateljske interpretacijske kanale i misli na otvorenost. Ovo je roman o mojoj generaciji, o našem svijetu.“

Volio bih kad bi ga moja generacija čitala, no važno mi je da ga zaželete pročitati čitatelji raznih dobnih skupina.“

NOVE KNJIGE

Gabi Abramac: Jidiš i drugi jezici ortodoksnih Židova u New Yorku

Knjiga, u izdanju nakladničke kuće Srednja Europa, kojoj je osnovni cilj utvrditi odnos jezika i identiteta, nastala je na temelju dvanaestogodišnjeg istraživanja koje je autorica, Gabi Abramac, provela kontaktirajući s ortodoksnim Židovima u Brooklynu (New York)

Pišu Klara Bilić Meštrić i Juraj Bilić

Knjiga Gabi Abramac *Doshey like Yidish Vort. Jidiš i drugi jezici ortodoksnih Židova u New Yorku*, koju je ove godine objavila zagrebačka izdavačka kuća Srednja Europa, nastala je na temelju dvanaestogodišnjeg istraživanja židovskoga društva te se temelji na autoričinim etnografskim istraživanjima provedenim u New Yorku od 2012. do 2014. Glavna tema knjige jest višejezičnost ortodoksnih Židova, dok je osnovni cilj knjige utvrditi odnos jezika i identiteta, posebice u vezi s etničkim, kulturnim i religijskim elementom. Ortodoksnii Židovi najvećim brojem žive u Brooklynu, gdje su 2002. činili dvanaest posto stanovništva, dok su najveće hasidske sekte Satmar, Lubavitch i Bobov. Najveći broj hasida podrijetlom je iz Mađarske. Istraživane zajednice – Satmar i Chabad Lubavitch – razlikuju se po tome što je prva antisionistička, a druga nije. Pripadnici zajednice Satmar žive u potpunoj izolaciji od sekularnog svijeta i protive se svakom obliku cionizma. Riječ je o zajednici koja uglavnom rabi jidiš, a engleski slabo poznaje, što je posljedica samoizolacije.

Okosnicu knjige čini poglavje *Sociolingvistička analiza jezičnih biografija*, koje je najopsežnije, te za razliku od ostalih dijelova u kojima se autorica referira na brojnu znanstvenu građu, tu cjelinu mahom čine glasovi samih intervjuiranih govornika, djelomice isprekidani autoričinimi pojašnjenicima. Ova je cjelina izrazito vrijedna za židovske jezikoslovne i kulturne studije, jer Gabi Abramac vrlo studiozno propušta stajališta svojih informanata prema jezicima koje govore (ovdje se osim jidiša, modernog i biblijskog hebrejskog te engleskog spominju još i ruski, aramejski, gruzijski, poljski, afričanski, mađarski) te istodobno objašnjava brojne pojmove vezane uz židovsku kulturu i tradiciju. Biografije ispitanih govornika povijest su Židova u malom. Iz intervjuova se može iščitati bolno razdoblje židovskoga naroda obilježeno egzilom i sjedinjenjem sa zajednicom, ali i odmetništvom od zajednice. Najstariji su informanti rođeni dvadesetih godina prošloga stoljeća, dok su najmladi rođeni potkraj osamdesetih. Cijelo je poglavje bogata riznica podataka o višejezičnosti pojedinaca i čitavih zajednica. Iste se osjetljiv status jidiša te kontroverzan status hebrejskog u antisionističkoj zajednici Satmar.

Hasidske zajednice u Americi, opisane u knjizi, tradicionalno su podrijetlom iz malih mesta istočne Europe,

gdje se govorio jidiš. U Americi, nakon Holokausta, pod vodstvom različitih rabina oni stvaraju se nove zajednice, a odnos prema europskoj domovini simbolično opisuju izrazom *di alte Haym*, koji se pak povezuje s Jidislandom, mitskim prostorom koji je pokriva Poljsku, Ukrajinu, Bjelorusiju, Rumunjsku, Besarabiju, istočnu Mađarsku i baltičke zemlje i u kojem su, prema vjerovanju, živjeli duhovno nadljudski preci.

Jidiš se u ortodoksnim židovskim zajednicama kategorizira ovisno o podrijetlu, generaciji i stupnju usvojenosti. Prvu skupinu čine govornici koji su došli prije Drugoga svjetskog rata i njihovi potomci, dok drugu čine jidišisti, sekularni Židovi koji jezik njeguju kao baštinu aškenaskih predaka i velikim se djelom bave kulturnom proizvodnjom jidiša. Treću skupinu čine pripadnici hasidskih zajednica kojima je jidiš vernakularni (narodni, „domaći“, svakodnevni) jezik. Govore se dvije inačice – prva, tradicionalna, propisana od strane Yidisher Vinshafleher Instituta (YIVO) i druga, ortodoksna, jezik hasidskih govornika.

U ortodoksnoj zajednici Satmar, gdje mahom žive Židovi mađarskoga podrijetla, razgovorni je jezik jidiš, a ivrit se odbija kao dio cionističke ideologije. Sveti knjige uče se na jidišu, hebrejskom i aramejskom kao jeziku Talmuda. Postoje znatne razlike u obrazovanju djevojčica i dječaka. Hasidski je jidiš otvoreniji prema posuđivanju iz drugih jezika, ali je pritom važna jidišizacija strane riječi, odnosno da židovski jezik zvuči drukčije od nežidovskog. Satmarskoj je zajednici izrazito važna i razlika

od sekularnog jidiša, a oni sami govore mađarsku inačicu jidiša. Sekularni jidiš oni nazivaju *forverts* jidišem. Engleski se smatra „nečistim“, *non-kosher* jezikom, i načelno se obeshrabruje i minimalizira njegova uporaba. Što se održivosti jidiša tiče, informanti vjeruju kako će on opstati dok postoje hasidi, ali i njihova izoliranost. Ne postoji prekid međugeneracijskoga prijenosa pa su svu djecu ujednačeno dvojezična.

Zajednica Chabad Lubavitch koristi jidiš (sjeveroistočni, litavsko-bjeloruski dijalekt jidiša) i engleski. Jidiš se najviše koristi u FFB (*frum from birth*) obiteljima. Baal tešuve su poseban slučaj zbog svog kasnijeg obraćenja na konzervativno židovstvo. Ulaskom u zajednicu upoznaju se s *ynglishem* – posebnom mješavinom engleskog i jidiša koji se govoriti u zajednici. *Ynglish* odlikuju posudenice iz jidiša, hebrejskog i aramejskog te razlikovni fonološki i sintaktički sustav u odnosu na standardni engleski. Jidiš u toj zajednici ima istaknutu ulogu kao središnji dio aškenaskog židovstva te se jedino *lašon hakodeš* smatra svestnjim jezikom. Nasuprotni tome, populacija *off the derech* (OTD) ostavlja sve iza sebe (obitelj, djecu, prijatelje, cijelu zajednicu) te odbacujući taj svijet, odbacuje i jidiš i preuzima engleski kao glavni jezik, iako se s vremenom ponovo vraćaju jidišu i nastoje ga prenijeti djeci.

Kod modernih ortodoksnih Židova dolazi do sinteze tradicionalnih i sekularnih vrijednosti. U prvoj generaciji prisutan je isključivo jidiš, dok se kod druge se generacije ograničava na domenu obitelji, a treća generacija, iako ga ne govoriti, poznaje osnovne izraze koje su čuli u obitelji i tako pohađaju ortodoksne ješive. Najmlada generacija često provodi godinu dana u Izraelu po završetku srednje škole, gdje se nastavlja educirati na engleskom, te čita tekstove na hebrejskom ili aramejskom. Odnos je modernih ortodoksnih Židova prema jidišu izrazito emocionalno obojen. To je i tajni jezik kojim se odrasli koriste kada žele sakriti nešto od djeca. Lašon hakodeš se također njeguje među pripadnicima zajednice, iako često ne razumiju molitve izgovorene na hebrejskom. Ivrit je pak poveznica s Izraelem te se uči u ješivi ili na dodatnim satima na koje roditelji šalju djecu.

GABI ABRAMAC

סֵפֶר נְאָזְנָתָה וְעַמְלָתָה

JIDIŠ I DRUGI JEZICI ORTODOKSNIH ŽIDOVA U NEW YORKU

Hebrejski među pripadnicima zajednice ima važnu simboličku funkciju. Analizirajući hasidski društveno-kulturni okvir Gabi Abramac upućuje na utjecaje iz sekularnoga svijeta, gdje internet znači najveću opasnost. Život je u zajednici umnogome definiran *tzniusom* – pojmom koji označava karakternu crtu poniznosti i skromnosti, ali i židovskim zakonima koji se posebice odnose na komunikaciju između pripadnika su-

protinoga spola. Kako bi se osiguralo da zahtjevi života budu u skladu s hasidskim vjerovanjima, postoji i svojevrsno povjerenstvo za čudorede (Vaad HaTznius) koje propisuje i nadzire pravila skromnosti i čistoće. Udane su žene dužne pokruti glavu, a to najčešće čine s pomoću perika. Dječaci i djevojčice odvajaju se od rođenja, a postoji i zabrana fizičkog dodira osoba suprotnoga spola, osim s članovima naruže obitelji. Zanimljivost organizacije i društvene stratifikacije hasidske zajednice jest i u tome što pripadnost određenoj klasi ponajprije proizlazi iz učestalosti (na dnevnoj razini) i intenziteta vjerskog štovanja. Unutar hasidskih zajednica postoji izrazito jaka uloga dobrotvornoga rada i društava koja pomazu siromašnim obiteljima. Visokoškolsko obrazovanje smatra se izvorom kulturnoške kontaminacije te se s vremenom u potpunosti prestalo prakticirati.

Hasidi biraju ne vidjeti ne-Židove. *Gojiše velt*, kako ga nazivaju, za njih je trivijalan, opasan i nepoželjan svijet te ga odmalena uče ne zapažati. Ipak, napuštanje zajednice sve je učestalija pojava. Kada hasid napusti zajednicu, obitelj se ponosi kao da je premisnuo, no ako se odluči vratiti, biva novano prihvaćen. U zaključku svoga opsežnog istraživanja Gabi Abramac potvrđuje svoje hipoteze: 1. stupanj religioznosti izravno je razmjeran rasponu korištenja jidiša i posuđenica iz biblijskog hebrejskog i aramejskog. Jezik je taj koji čini dodatnu razliku između ortodoksnih Židova i ostalih te je prisutan ne samo kao vezivno tkivo nego i kao linija razgraničenja; 2. članovi židovske antisionističke zajednice odbacuju posudenice iz modernoga hebrejskog kao što odbacuju postojanje moderne izraelske države. Zaključno, autorica navodi da ortodoksi Židovi percipiraju svoj identitet na četiri razine: 1. dojavljajem svog aškenaskoga identiteta; 2. stupnjem pobožnosti; 3. iskazivanjem jezičnog identiteta i; 4. načinom na koji uporabom jezika iskažuju svoja politička uvjerenja.

Knjiga Gabi Abramac vrijedan je doprinos izučavanju židovskih zajednica, posebice izoliranih i slabo predstavljenih u Hrvatskoj, kao što je hasidska. Nije riječ samo o bogatoj riznici sociolingvističkih podataka koju nalazimo u središnjoj cjelini knjige nego ponajprije o vrijednom kulturnoškom tragu zajednice koja konzervirana na čudesan način opstaje okružena postliberalnim svijetom suvremene Amerike.

Iz stranih medija: The Guardian

Amos Oz: „Velim Izrael, ali mi se baš i ne sviđa“

Uz objavu svoga prvog romana nakon više od deset godina izraelski autor objašnjava zašto je morao ponovo ispisati otrovnu priču o Judi – i svoj složeni odnos sa svojom domovinom, preuzeto s <https://www.theguardian.com/books/2016/sep/23/amos-oz-i-love-israel-bit-i-dont-like-it-very-much-interview>

Piše Jonathan Friedland

Čovjek koji je desetljećima bio najpoznatiji izraelski književni glas objavljuje svoju „duboku ljubav“ prema „jednom od najvećih Židova koji su ikad postojali“. Amos Oz prisjeća se kako se prije mnogo godina zaljubio u „tog Židova“, kada je kao mladić u kibucu bio očaran „njegovom poezijom, njegovim humorom, njegovom suošćanjem, njegovom toplinom, njegovom jednostavnosću“. Ozov mili himan upućen je Isusu Kristu.

Ako je to nekom čudno, nije to isključivo zbog toga što je Oz izraelski Židov, već i zato jer je često – i to vatreno – pisao o ulozi koju su stoljeća kršćanskog progona imala u gajenju židovske težnje za domovinom. No bez obzira na svoj grijev prema kršćanskoj Europi, prema Isusu Oz izražava samo divljenje. „Bez obzira na to“, dodaje pisac s osmijehom, „što se on i ja ne slažemo oko mnogih stvari – kao bilo koja dva Židova.“

Danas u sedamdeset i sedmoj, s naočalamu koje mu vise na lančiću oko vrata, još je blagoslavljen markantnim izgledom i zanosnim engleskim zbog kojega međunarodna publika pada u nesvijest još od 1970-ih. Ove bi im se jeseni i kinopublika mogla pridružiti, zahvaljujući izlasku Portmančine filmske adaptacije Ozove najpro-

davanje novelističko-memoarske proze *Priča o ljubavi i tami* (*A Tale of Love and Darkness*). Trenutno Oz boravi u Londonu kako bi promovirao svoj najnoviji roman, prvi nakon više od deset godina: u engleskoj verziji naslovjen *Juda*, na hebrejskom objavljen pod naslovom *Evangelje po Judi*.

U lijepo formuliranim, dobro izbrušenim odlomcima, priča mi o svojoj mlađenčkoj fascinaciji Novim zavjetom. „Sa šesnaest godina shvatio sam da, ako ne pročitam evanđelja, nikad neću imati pristup renesansnoj umjetnosti, Bachovoj glazbi ili romanima Dostojevskog. Tako bih navećer, kada bi drugi dečki otišli igrati košarku ili ganjati cure – a ja ionako nisam imao šanse ni u jednom – našao utjehu u Isusu.“

Većini svojih suvremenika, a posebice u ono doba, Novi zavjet činio bi se zabranjenim teritorijem, prostorom kojim bi se dobrni židovski dečki bojali kročiti. Ali Oz i Isus su imali obiteljsku vezu. Njegov prastric, učenjak Joseph Klausner, autor je *Isusa od Nazareta*, objavljena 1921., knjige koja je jednako skandalizirala i Židove i kršćane: ponovo je uspostavio Isusa kao Židova. Kako to Oz formuliра, „Isus je rođen kao Židov

Foto: Christian Sinibaldi za The Guardian

i umro je kao Židov. Nikad mu nije palo na pamet da uspostavi novu religiju. Nikad se nije križao: nije za to imao razloga. Nikad nije nogom stupio u crkvu. Išao je u sinagogu.“

No koliko je mlađog Ozu očarao Isus, toliko ga je priča o Judi irritirala. Ne teološki. Već je „mali detektiv u meni“ bio zgranut Judinom pričom koja je, kaže Oz, „zlobna, ružna priča“, primamljiva zato jer je tako loše napisana: da su evanđelja imala pristojna urednika, kaže, bila bi izbačena.

• **To nije nevinova priča. Odgovorna je za rijeke krvi, generacije mržnje i progona**

Ništa se u njoj ne slaže. Juda Iškariotski trebao bi biti bogat čovjek, a počini izdaju za samo trideset srebrnjaka – „danasa bi to bilo oko 400 funti“. Pristojan iznos, ali definitivno ne dovoljan da bi osigurao motiv. I zašto bi

Isusovi progonitelji trebali Judu da ga prokaže svojom nezaboravnom gestom poljupca? Čudotvorac je već bio ozloglašen u rimskom Jeruzalemu s obzirom da je izvao onakav metež u hramu. Ništa od toga nema smisla, kaže Oz.

Té nedosljednosti mučile su ga više od pola stoljeća. I to zato što je legenda o Judi imala ozbiljne posljedice. „To nije nevina priča. Ta je priča odgovorna, više od bilo koje druge ispričane u povijesti, za rijeke krvi, za generacije mržnje i progona i inkvizicije i pokolja, a možda i za Holokaust.“

Jer Juda je dvostruki sinonim: sinonim za izdajicu, ali i Židova. „U mojim rječnicima teško je razlikovati ta dva termina“, kaže Oz prije nego ponovi riječ Židov i Juda na njemačkom i španjolskom: u obama jezicima obje riječi zvuče gotovo jednakom. Kako bi njemački trogodišnjak, kad čuje riječ za Juda, vrhunskog izdajicu, mogao odvojiti taj koncept od svoje ideje „Židova“, pita Oz. Prema njegovu mišljenju priča o Judi je „Černobil svjetskog antisemitizma“.

Pa ipak tek je u središnjem liku novoga romana predložio način borbe s problemom Jude. (Oz ima tendenciju tako govoriti o svojim likovima: kao da su u potpunosti neovisni aktери, u stalnoj mogućnosti da ga iznenade, čak da ga rasplaču riječima i djelima koje sami odaberu. U skladu sa židovskim idejama Svevišnjeg Oz možda jest njihov stvoritelj, ali oni imaju slobodnu volju.)

Taj protagonist je Samuel Ash, umiljati, nespretni, bes ciljni postdiplomski student koji se javlja na oglas s oglašne ploče u kojem se traži družbenik za osamljenog ostarjelog intelektualna kojbi živio s njim. U romanu se prati jedna zima u Jeruzalemu dok 1959. prelazi u 1960. u maloj kući u kojoj stanuje Ash, starac, i Atalia, njegova tajnovita snaha, udovica od četrdeset i nešto godina. (Oz kaže da ga ona podsjeća na Jeruzalem njebove mladosti: „Nije mlada. Jako je lijepa. Duboko je povrijedena. Veoma je neovisna i jako gnjevna.“) Kako sam Oz kaže, velik dio knjige čini taj trio kako ispija litre čaja i razgovara, razgovara, razgovara.

Prisutni su mnogi poznati Ozovi motivi. Trokut, odnosno niz trokuta koji se preklapaju, od kojih se svaki sastoji od dva muškarca i žene. Protagonist je paraliziran i ne može djelovati. Žena je izvan dohvata. Tajna, možda skriveni skandal, povezan s nedavnom prošlošću zemlje. Ali ono što će razdragati one čitatelje kojima je možda dio Ozove dosadašnje fikcije bio odbojan, iako su gutali njegovu žurnalističku prozu i eseje – uživajući u njihovu moralnoj čvrstini i razvoju svježih, pojašnjavačih metafora – jest to što ovaj roman nudi aspekte obaju žanrova. To je roman ideja, prepun rasprava i propitivanja, koji demonstrira vrtoglav i raspon Ozovih vještina.

• Juda je vjerovao u Isusa više nego što je Isus vjerovao u sebe

Jer Ashovo su područje interesa židovski stavovi prema Isusu, posebice prema Judinoj kleveti. On razvija svoju teoriju o istinitoj priči o Judi – *tour de force* – koja sama osigurava da knjiga ostaje dugo u sjećanju.

Ash uvjerljivo predstavlja teoriju da Juda ne samo da nije bio izdajica nego je bio najiskreniji vjerovatelj u Isusa. Tragedija je bila u tome, kako to formulira Oz, što je „on vjerovao u Isusa više nego što je Isus vjerovao u sebe“. Juda je janemario svoj inicijalni skepticizam u korist utvrdjena da je Nazarećanin zaista odabran: čistoća njegovih učenja, čudo njegovih čudesa nisu kod njega ostavili sumnje.

Ali da bi uvjerio širu publiku, nekoliko izvanrednih čudesa u Galileji ne dostajalo. Kako Oz kaže, Isus bi trebao izvesti nešto nevjerojatno „u udarnom televizijskom terminu“ u Jeruzalemu, čemu bi svи svjedočili. Kada bi bio pribijan na križ, a opet čudesno prkosio svojoj smrti, nekako silazeći s križa pred cjelokupnom publikom Jeruzalema, e pa, tada bi mu se istoga trenutka svi poklonili: kraljevstvo nebesko bilo bi među nama.

Isus je bio nespokojan, bojao se vlastite smrti, ali Juda je bio odlučan. Igrao je impresarija, radio prekovremeno kako bi potaknuo vlasti da razapnu čudotvorca iz Galileje – ne zato što nije vjerovao u njega, već upravo zato što jest. Juda je dobio što je htio, ali kad je video da Isus ne može pobjeći svojoj sudbinu, da ne može sići s križe, da ga je otac ostavio, bio je izbezumljen. Shvatio je svoju potrebu i u skladu s time se objesio. „Tako je umro ... prvi kršćanin. Posljednji kršćanin. Jedini kršćanin.“

• Iskričavi roman smješten u Jeruzalem 1950-ih spaja nježnu priču o odrastanju s izazovnom studijom izdaje

To je osobita preformulacija otrovnje priče, priče koja bi zaista, ako bi ikad postala prihvaćeno viđenje Jude, Osovim riječima, „neutralizirala otrovnju radijaciju“ Černobilu antisemitizma. Umjesto toga, Juda ostaje omrženi izdajica, rutinski opisan u umjetničkim prizivima Poslijednje večere s tamnim, pretjeranim crtama antižidovske karikature – čovjek udaljen od svojih prijatelja apostola koji su, za razliku od njega, sv svjetle puti i blagoslovljeni arijskim dobrim izgledom.

Teza je dobro objašnjena u romanu jer oboje dijele dominantnu temu: izdaju. Enigmatska udovica Atalia gledala je izopćenje svoga oca kao izdajice, isključena zbog suprostavljanja establišmentu države Izrael desetljeće prije. Bio je idealist, poput Isusa vjerovao je u univerzalnu ljubav i bratstvo. Protivio se svim državama, njihovim granicama i zastavama i vojskama i nadao se da bi Židovi i Arapi mogli živjeti jedni pored drugih u slobodnoj zajednici bez državnog aparata. Zbog tog je optužen za veleizdaju.

Oz ne dijeli mrtvačeve političke stavove – naglašava da on možda jest mirtvorac, ali nikad nije bio pacifist – ali zna što znači biti proglašen izdajicom. Javno je osudio okupaciju teritorija koje je Izrael pokorio 1967. odmah po završetku Šestodnevne rata, kada su njegovi sunarodnjaci još bili opijeni pobjedom. Kao vojnik u tom sukobu – a onda i ponovo 1973. – Oz je isprva bio zapažen kao jedan iz grupe mlađih pisaca – članova kibuka koji su napravili zbirku disidentskih tekstova o ratu koji je upravo dobiven: *Sedmi dan (The Seventh Day)*. Znatno prije nego što je to postalo stvar međunarodnoga diplomatskog konsenzusa, Oz je zagovarao podjelu povijesne Palestine u dvije države – Izrael i Palestinu – jednu uz drugu. A bio je i jedan od osnivača pokreta koji se proslavio pod nazivom Peace Now (Mir odmah).

Na svakom koraku gromki su ga glasovi nacionalističke desnice javno osuđivali kao izdajicu svoga naroda. Kaže da to smatra „medjaljom časti“ te niže imena zionizra koji su na sličan način optuženi za veleizdaju, počevši od proroka Jeremije, uključujući Abrahama Lincolna, njemačke časnike koji su planirali ubojstvo Hitlera, Charlesa de Gaullea, Anvara Sadata, Mihaila Gorbačova te, bliže maticnoj zemlji, osnivača Izraela Davida Ben-Guriona zajedno s Menachem Beginom, Jichakom Rabinom i Shimonom Peresom – izraelski vođe koji su svi u nekom trenutku bili osuđeni zbog spremnosti na kompromis oko teritorija. (Poslije, u noći u kojoj je javljeno da je Peres pretrpio snažan moždan udar, Oz će zabrinuto provjeravati svoj telefon, čekajući vijesti o čovjeku kojega dugo smatra dobrim prijateljem: Peres je, čak i nakon što je postao premijer, te čak i kad su se snažno razilazili, bio vjerni čitatelj Ozovih romana. Dvojac se često vidi u razgovaranju.) Svojim dvoranu slavnih izdajica, da bi sve bilo ujednačeno, Oz dodaje Thomasa Manna, Borisa Pasternaka, Alberta Camusa i Aleksandra Solženjicinu. Ponekad je, kaže, ono što drugi osuđuju kao veleizdazu, jednostavno „hrabrost da se bude ispred svog vremena“.

• To je moj politički kredo i moja zadaća kao romanopisac: promjene koje se događaju u srcima i umu ljudi

Romanom dominiraju pitanja vjernosti i prevare. Za Ozu je optužba za izdaju često nagrada koju osoba dobije jednostavno zato jer se promijenila. Ako promijene mišljenje, optuženi su za izdaju cilja – čak i ako jednostavno nadu način da na bolji način služe konačnom cilju.

A promijeniti se moraju. „To je moj politički kredo i moja zadaća kao romanopisac: promjene koje se događaju u srcima i umu ljudi.“ Sjetite se Begina ili Ariela Sharona, koji su godinama podupirali vojno rješenje problema, a koji su se našli u situaciji da se povlače s okupiranog teritorija i raseljavaju izraelsku naseljavu. Promjene koje doživljavaju Ozovi likovi nedvojbeno su mnogo suptilnije, manje spektakularne, ali osnovna je istina jednaka: Oz tvrdi da ljudi imaju tendenciju da nas iznenade – i da iznenade sami sebe.

A što je s njim? Kako se on promijenio? U temeljnim se pitanjima čini osobito dosljedan, usprkos dramatičnim promjenama koje su oblikovale i preoblikovale njegovu malu zemlju. Prvi sam ga put intervjuirao

1985., kao osamnaestogodišnjak. On je bio mlađi od mene danas. Sjećam se da sam ga pitao o biblijskoj zapovijedi da narod Izraela mora biti „svjetlo narodima“. Tada mi je rekao da će dan kada Izrael odustane od tog cilja biti dan kada će on izgubiti interes za Izrael kao projekt.

„Povlačim to“, kaže danas. „Izrael mora težiti tome da postane pristojna zemlja. To mi je dovoljno dobro.“

A što je s rješenjem s dvjema državama, idejom koja mu je pribavila pionirsku ulogu među intelektualcima prije gotovo pedeset godina? Mnogi koji vjeruju da je ideja u načelu dobra, u praksi su odustali od nje vjerujući da je trenutak prošao: pedeset godina okupacije i naseljavanja učinile su je nemogućom. A. B. Jehošua početkom godine izjavio je za *Guardian*: „Moramo ponovno razmislići o rješenju s dvije države.“ Nije dovoljno ponavljati isti slogan pola stoljeća.

Oz nema strpljenja za takvu nestrpljivost. Vjeruje da ljudska djela nisu neopozivna. Ako je De Gaulle mogao izmjestiti milijun doseljenika iz Alžira, Izrael može ma knuti svoja naselja sa Zapadne obale – kada bi postojala volja da se to učini.

Zivot u pismu: Amos Oz

A ukazuje i na vrijeme. „Različiti satovi rade simultano“, kaže, što znači da je uvijek riječ o različitim vremenskim skalamama. Protivio se okupaciji pedeset godina. Ali u usporedbi se stoljećima, koliko je europskim narodima trebalo da se prestanu ubijati i da dogovore granice? Palestinsko-izraelski konflikt počeo je „jučer“.

Pored toga, sumnjivi su mu oni koji inzistiraju na tome da je rješenje s dvjema državama potrošeno. Istoči neobični savez „izraelske radikalne desnice i europske radikalne ljevice, uključujući i ovu zemlju [Britaniju]. I jedni i drugi sve glasnije pjavaju istu pjesmu ‘Nema povratka na okupaciju, jedino rješenje je život ... u jednoj državi.’ Smatram da je to besmislica.“ Posebice nema strpljenja za ljevičarsku verziju jedinstvene države koju označava nekom vrstom „kića“, a koja zamišlja da dva naroda mogu zaboraviti krvoproliće i sukob u posljednjem stoljeću i „skočiti u krevet jedni s drugima, kao u lošem holivudskom filmu“. To je samo jedan od mnogih ukora koje Oz rado dijeli oštijim rubnjim frakcijama kontinentalne i britanske ljevice. Tijekom ovog posjeta izjavio je za *Newsnight* da tvrdi da Izrael ne bi trebao postojati znači prijeći liniju od antisionizma u antisemitizam, jer nitko „nikad nakon Hitlera nije rekao da Njemačka ne bi trebala postojati, odnosno nakon Staljina da ne bi trebalo biti Rusija“. Vjeruje da je, ako želiš promijeniti Izrael, bojkotiranje države budalašto jer „produbljuje izraelsku paranoju da je cijeli svijet protiv nas“, čime ojačava izraelsku desnicu.

Također upozorava na ono što smatra dvostrukim standardom. Smatra da liberali zanemaruju nasilje u dijelovima zemalja u razvoju pod izlikom „Ti su ljudi puno patili, morate razumijeti, prirodno je da su naši“. Ali, kada se radi o Židovima često kažu: „Puno su propatili. Kako mogu biti naši nakon takvog iskustva?“ U našem se razgovoru kratko referira na one koji misle da je Holokaust trebao Židove pretvoriti u pacifice. Priješća se rijeći svoga rođaka koji je preživio nacističke koncentracijske logore, a koji ga je uvijek podsjećao da osloboditelji „nisu prosvjedovali za mir s posterima i maslinovima grančicama u rukama. To su bili vojnici s kacigama i automatskim oružjem. Židovi moje generacije si ne može priuštiti da to zaboravi.“

Društva uronjena u sukob imaju veću tendenciju potisati rasistička, netolerantna i nemilosrdna

No te ne znači da je zadovljan sa sadašnjim stanjem u Izraelu. Upravo suprotno, iskreno kaže: „Volim Izrael, ali mi se baš i ne svida.“ Ono što voli ostaje uvijek isto. „Volim ga zbog njegove polemičnosti, zato što je svako stubište u Izraelu prepuno sjećanja i priča i sukobljenih ideja.“ Ali, kaže, zamjera mu „politiku, okupaciju, ugnjetavanje palestinskog naroda i pad standarda ljudskih prava“. Smatra da su „pedeset godina okupacije i sto godina samoće“ uzele danak i dodaje da „društva uronjena u sukob imaju veću tendenciju postati rasistička, netolerantna i nemilosrdna“. Kao čovjek koji je vidio previše povijesti s umorom zaključuje da su „dugi ratovi odvratni“.

No i dalje pruža otpor brzim rješenjima ili pak revolucionarnim odgovorima. Kao starac u novom romanu, tvrdi da veliki snovi o reformi svijeta „uvijek uključuju klanje, križarske pohode ili džihade ili gulage ili ratove Goga i Demagoga“. Averzija prema sveobuhvatnim ideološkim dogmama druga je Ozova tema. Njegov uspješni esej *Kako izlječiti fanatika (How to Cure a Fanatic)* podučava se u švedskim školama. „Fanatik želi promijeniti druge ljudе za njihovo dobro“, kaže mi Oz. „On je veliki altruist, zainteresiraniji za tebe nego za sama sebe. Želi spasiti

tvoju dušu, želi te promijeniti, otkupiti – a ako se pokažeš beznadnim, uhvatit će te za vrat i ubiti. Za tvoje vlastito dobro.“ Oza brine što se današnja era pokazuje receptivnom za fanatike, koji postoje na svim stranama i u svim kulturama jer „kako se stvari sve više komplikiraju, ljudi sve više teže jednostavnom, jednorečenicom odgovoru na sve.“

Romanopisac kaže da je oduvijek više volio „rješenja, ne spasenja“, što potvrđuje činjenica da, bez obzira na njegovu mladenačku očaranost Isusom, nikad nije

postao kršćaninom. I tako nastavlja ustajati u četiri ujutro – što su mu u nasljedstvo ostavile sve one godine u kibucu kada je rano ustajao da pomuze krave – napušta stan u Tel Avivu koji naziva domom i odlazi u šetnju – pomalo šepajući zbog ratne rane – do plaže ili parka da razbistri misli. A kada ugleda osvijetljen prozor, još se uhvati kako razmišlja što tu osobu drži budnom u noći, što je muči. I, samo tako, započne priča.

Prevela Tihana Klepač

Iz stranih medija: The Jewish weekly of Northern California <http://www.jweekly.com/article/full/67470/>
lonny-darwin-co-founder-of-norcal-holocaust-center-dies-at-100/

U spomen na Leonie Darwin (1912-2013) - suosnivačicu Centra za proučavanje Holokausta u Sjevernoj Kaliforniji (SAD)

Kao osnivačica i supredsjednica Memorijalnog centra za proučavanje Holokausta u Sjevernoj Kaliforniji, Leonie Darwin, rođena Leonie Gold, rođakinja nekoliko zagrebačkih židovskih obitelji, bila je vrlo utjecajna unutar židovske zajednice

Piše Dan Pine

Leonie Darwin pojavila se svojevremeno s velikom zamislj: sabirati i sačuvati knjige Yizkora - nestalih europskih židovskih zajednica, koje su sadržavale dragocjene povijesne potankosti, a u spomen svojoj obitelji i milijunima pogijenih u Holokaustu.

Neumornim radom i pionirskom ulogom pridonijela je osnivanju Centra za sjećanje na Holokaust Sjeverne Kalifornije 1977. godine. Leonie Darwin postala je vrlo poznatom u židovskoj zajednici toga zaljeva (Bay Area Jewish Community). Lonny, pod kojim imenom su je svi poznavali, preminula je 11. siječnja 2013. u svome domu u San Franciscu. Navršila je sto godina. „Imala je veličanstvenu osobnost“, kazao je Leslie Kane, dugogodišnji ravnatelj Centra za Holokaust Sjeverne Kalifornije. „Čim bi ušla u sobu, bili ste svjesni njezine nazočnosti. Što god je rekla bilo je važno i znakovito.“

Lonny Darwin. Rođena u njemačkom Hamburgu, Leonie Darwin pobegla je pred nacistima kasnih tridesetih godina i stigla u područje Zaljeva (Bay Area) s prvim mužem, čije je ime bilo George Leonard. No nije pobegla cijela obitelj, jer joj je majka skončala u Auschwitzu. Kako je rano obudovjela, udala se poslije za odvjetnika Jaya Darwina, s kojim je živjela do njegove smrti 1982. godine. Radila je na uvozu robe i nije imala djece. Uvijek vrlo otmjeno odjevena, Lonny Darwin voljela je balet i operu i ulagala mnogo napora u promicanje programa Merola Opera, namijenjena školovanju mlađih pjevača koji mnogo obećavaju. Unutar židovske zajednice bila je vrlo utjecajna kao osnivačica i supredsjednica Memorijalnog centra za Holokaust Sjeverne Kalifornije. Njegovi programi i zbirke uklopjeni su 2010. godine u Židovski centar za Holokaust u San Franciscu s njegovim službenim usmjerenim obiteljima i djeci.

„Bila je ovđe od sama početka, kad je centar osnovan sedamdesetih godina“, napominje Kane, „i koliko mi je poznato, bila je u upravi dobro do devedesetih godina. Bila je uvijek nevjerojatna suradnica.“ Nakon što je izgubila drugoga supruga, Lonny Darwin još je intenzivnije nastavila djelovati. Kad je ušla u sedamdesete godine života, preselila se na nekoliko godina u Izrael. Tu se posvetila Hebrejskom sveučilištu i sudjelovala u njegovoj upravi. Po povratku u Zaljev, svoju energiju usmjerila je novoj zamisli: prijateljima Hebrejskog sveučilišta. „Prije no što je ovđe osnovan Izraelski centar, ona je priredivala četvrtogodišnji popis [izraelskoga] kulturnog programa, kako u Izraelu, tako i u SAD-u“, Sjeća se Paul Cohen, prijatelj i kolega. „Uzela si je za zadaću pomoći ljudima iz Zaljeva da počnu cijeniti bogati kulturni život u Izraelu.“

Zahvaljujući čestim i dalekim putovanjima i trajnoj predanosti spomenu na Holokaust, Lonny Darwin istraživala je posvuda u Europi i Izraelu u potrazi za knjigama Yizkora, publikacijama složenim s namjerom da se ne zaboravi na mrtve raznih židovskih zajednica. Često te

knjige sadržavaju i povijesti tih zajednica. Ta njezina opsežna zbirka darovana je Memorijalnom centru za Holokaust.

Tijekom dvadesetak godina Lonny Darwin stanova je u stanu u kući s dva stana u San Franciscu, dok je u drugom dijelu živio njezin stari prijatelj Gerald Rosenstein, koji je također preživio Holokaust. I on se uvelike divio šarmu Lonny Darwin, njezinu obrazovanju i energiji. Kad ju je jednom posjetio u Jeruzalemu, pridružio joj se u potrazi, nakon što je Lonny Darwin načula da se jedna knjiga Yizkora prodaje preko nekog rabina u susjedstvu gradske najvrednije četvrti Mea Šearim. „Prisilila me da je odvezem onamu“, priča on. „Elegantno odjevena u uske hlače, izišla je iz novog novacat Mercedesa i jedva izbjegla da je kamenjuju mlađaci iz te ulice. Ipak smo pronašli tog rabina, koji je ljubazno prekinuo Šabat na nekoliko minuta i ustupio joj vrijednu knjigu uz visoku cijenu.“

Premda ju je starost usporila, Lonny Darwin nikada se nije umirovila. Samo tri mjeseca uoči smrti, bacila se na pripremu proslavog svog stotog rođendana. „Mnogi su bili svjesni njezine važne uloge“, ističe Rosenstein. „Njezina ostavština neće se sastojati samo od humanitarnih zaklada, nego će se svi sjecati i nje kao divne osobe. Sve nas je ostavila sa smiješkom.“

Leonie Darwin nadživjela je njezina sestra, Vera Carpeneti. U povodu te smrti mnogi su donirali sredstva za

program Merola Opera ili Službe za židovske obitelji i djecu Centra za sjećanje na Holokaust Sjeverne Kalifornije.

Preveo Ivan Mirknić

Opaska prevoditelj: S Lonny Darwin, rođenom Leonie Gold – adresu joj je bila 3343 Jackson Street, San Francisco, Ca. 94118 – počeli smo se, zahvaljujući zajedničkim južnoafričkim rođacima, elektronički dopisivati 2006. Nju je u to vrijeme zaokupljalo pisanje obiteljske povijesti i pomogli smo joj, koliko smo mogli i znali. Tada je nabavila i novo računalo. I tako su mi počela stizati njezina duhovita pisma puna mudrosti, najvećma na engleskom, katkada tipkana velikim slovima, koja su nas sve uvijek razveselila. Naime, Lonny Darwin bila je rođakinja zagrebačkih obitelji Mil(l)er, Alexander (Aleksander) i Španić (Spitzer-Spanics). Poznавала im je brojne generacije unatrag i unaprijed i pratila sve što se kod njih događalo diljem svijeta, od Johannesaburga, Londona, Nice, Zagreba do Haife. I dok je bila pri snazi, posjećivala je svoje rođake. U mladosti je dobro poznavala i veliku zagrebačku, svjetski poznatu, sopranističku Veru Schwarz, bojom glasa i stilom prava prethodnicu jedinstvene Zinke Kunc Milanov, kćer Davida Schwarza, pravog izumitelja cepelinu, i njezinu majku Melaniju. Godine 2010. slomila je kuk, no to je dobro prošlo. Još se s napunjениh sto godina redovito i stalno služila internetom i slala pisma i poruke – no u tome umijeću nije bila jedina iz svoje generacije, jer su se i nadvojvoda Otto von Habsburg (1912–2011), ali i François (Ferenc) Fejtő (1909–2008), rođen u Velikoj Kanjiži (odakle potječe dio Lonninih predaka), već gotovo stogodišnjaci, time služili. Gotovo do smrti. Danya Ristić, pravnuka Emme Aleksander rođ. Neumann, Lonnine pra-

tetke, svojevremeno je mislila da je Lonny zabunom napisala da je rođena 1912, no ona je to sa smiješkom potvrdila i nijekala da je riječ o zabuni! „Yes I was born in 1912 – but do not look, feel, nor act my age – maybe because I have always been involved in many causes and projects.“ Ja sam je povezao s poznatom povjesničarkom Mariannom Birnbaum, iz Los Angelesa, rođenom Madaricom, pa su te dvije duhovite i visoko obrazovane dame, ne upoznavši se osobno, sprjate-ljile, preše na *ti* i još divno korespondirale sve do Lonnine stotog rođendana. S velikim je zanimanjem Lonny pročitala njezinu slijajnu knjigu *The Long Journey of Gracia Mendes*. Lonny Darwin upoznala je također Vesnu Domany Hardy u Londonu i sprjateljile su se. Već stogodišnjakinja, napisala je: „I missed Dubrovnik in this life – everybody raves about it – so I put it as a MUST on my list for ‘later’.“ Mene je čak jednom prozvala *motekom*, što je iustinu bio veliki kompliment. Odjednom je nakon njezina *posebnog* (*memorable*), dakle stotoga rođendana, prepiska naglo prestala. U njezinu ime javila se hispanoamerička njegovateljica imenom Sofia i izručila pozdrave, a nakon toga nastupila je šutnja. Tek ljubaznošću Brucea Burroughsa, prijatelja i biografa Zinke Kunc Milanov iz Van Nuysa, Kalifornija, saznali smo točan datum Lonnine smrti. Pronašao nam je i nekrolog. Opsežnu i slikama popraćenu obiteljsku povijest, kako je gorovila *mischpochology* ili *meschpocheologie*, Lonny Darwin dovršila je 2006. za svoje nečake i njihovo potomstvo: *da se ne zaboravi*. Poslala mi je cijeli svezak tri godine poslije.

In memoriam: Leonard Cohen Duboki osjećaj pripadnosti

Kad su ga nekoliko tjedana prije smrti upitali je li mu, kao Židovu, bilo osobito dirljivo nastupati u Izraelu, odgovorio je da u njegovoj prirodi postoje „duboka plemenska povezanost“ i „duboki osjećaj pripadnosti“

Piše Ante Batinović

Glazbeni kritičar, radijski i televizijski urednik Ante Batinović, propotovao je cijeli svijet razgovaračući s brojnim etno glazbenicima, francuskim šansonjerima, talijanskim kantautorima, britanskim pankерима i američkim rokerima. Pišući svoje reportaže susreo se i s legendarnim Leonardom Cohenom. Povodom odlaska velikog umjetnika, za Novi Omanut, zapisao je svoj dojam o njemu!

Kad god umre veliki umjetnik, uvijek me manje ili više naljute agencija priopćenja ili prigodni *in memoriam*. Tako je bilo i s Leonardom Cohenom.

Najvažnije je u svim priopćenjima bilo je da je on i pjesnik i pjevač i autor vlastitih stihova. Kad da Talijani nisu odavna skovali termin kantautor, a Anglosaksonci *singer songwriter*. I još se voli naglašavati kako je on romantičan! Kao da nije dovoljno napisati ili reći da je umro Leonard Cohen. Valjda to dovoljno samo po sebi govori. Nije on početnik za kojega se tražio pogodan stilski pretinac. On je ipak Leonard Cohen!

Jedan od najvećih i najosebujnijih umjetnika u povijesti, sadašnjosti i budućnosti! Nije davao intervjuve ni u marketinške ni druge svrhe poput mnogih drugih. Pa tko bi mu zamjerio? I zašto?

Kada želite predstaviti veliku umjetničku osobnost, najdojmljiviji i najvrjedniji su osobni kontakti i izravni intervjuvi. No, kako Cohen nije davao intervjuve, uputio sam se, osobno ga doživjeti, iz prvoga reda, na veliki rock-festival u Beču, u Prater, na nogometni stadion, i to daleke 1993. godine.

Organizatori festivala ga nisu predvidjeli kao glavnu atrakciju pa je dobio najgori mogući termin, po najvećoj žezi na plus trideset!

Leonard Cohen je, između deset glavnih sudionika, nastupio u tri poslijepodne! Ali kad je netko velik, onda je velik!

Točno u tri sata Cohen je izašao na pozornicu s orkestrom i pratećim, predivnim pjevačicama. Usred ljetnog dana, umjetnik je, kao i njegovi prateći vokali, bio odjeven, kao da nastupaju u ekskluzivnom noćnom umjetničkom klubu. Kad su se pojavili na pozornici, publika je iz prvih redova bacala groše, stare, tada aktualne, najmanje vrijedne austrijske kovanice.

Cohen je sa smiješkom na usnama pokupio polako i pažljivo sve do posljednjeg novčića tada validne austrijske monete i poručio onima koji su mu bacili *tringelt*: „Hvala, gospodo! Najljepša hvala! I preporučujemo se za još!“ To može samo veliki umjetnik i veliki čovjek kao što je bio Leonard Cohen. Kakav za život, takav i uoči smrti. Nekoliko tjedana prije smrti, Leonard Cohen je objavio zadnji studijski album *You Want it Darker*. Prilikom jednoga razgovora o idućem albumu u kanadskoj ambasadi u SAD-u Cohen je izjavio: „Ako Bog da, nadam se da će možda napraviti još jedan album. Ali čovjek to ne može znati. Hvala vam što ste došli, prijatelji. Nadam se da ćemo ovo ponoviti, planiram živjeti do 120.“

I sad nakon svega netko ima duše napisati da je Cohen bio romantičan u onom klasičnom poimanju romantike. Pogotovo što je istom prilikom objasnio i stihove sa zadnjega albuma „Spreman sam, Gospodine“, najavljujući zapravo svoju smrt: „Ne znam genezu tog proglašenja spremnim za konačni ishod, ma kakav on bio. To je dio

svačije duše. Sve nas motiviraju duboki nagoni i duboka sklonost da služimo, iako možda ne možemo locirati onoga komu smo voljni služiti. Dakle, ovo je dio prirode i, mislim, dio prirode svih ljudi: da u presudnom trenutku ponudimo sebe. Tek kada taj trenutak postane jasan, onda nalazimo tu spremnost da služimo.“ Nekoliko tjedana prije smrti, na spomenutom zapravo filozofsko-duhovnom istupu, Cohenu su pitali, ali mediji to nisu široko prenijeli: „Nekoliko ste puta nastupali u Izraelu. Je li vam, kao Židovu, bilo posebno dirljivo nastupati onđe?“

Leonard Cohen odgovorio je: „U mojoj prirodi postoji duboka plemenska povezanost. Kad sam u kontaktu s tim dubokim izvorima, naravno da je to poseban osjećaj, hrana za dušu. Drukčije je. Jer proizlazi iz dubokog osjećaja pripadnosti!“

SADRŽAJ

In memoriam: Vlasta Kovač	1
Riječ glavne urednice	2
In memoriam: Shimon Peres	2
In memoriam: Elie Wiesel	4
Europski dani židovske kulture u Napulju	5
Europski dan židovske kulture i baštine u Židovskoj općini Zagreb	6
Obnova židovskog tiska u Hrvatskoj	8
In memoriam: Leonard Cohen	16
NOVE KNJIGE	
Mario Levi: Istanbul je bio bajka	10
Vesna Miović i Ivan Čerešnješ: O povijesti dubrovačkih Židova	11
Nir Baram: Sjena svijeta	12
Gabi Abramac: Jidiš i drugi jezici ortodoksnih Židova u New Yorku	12
IZ STRANIH MEDIJA	
Amos Oz: "Volim Izrael, ali mi se baš i ne svida"	13
U spomen na Leonie Darwin	15

Kulturno društvo Miroslav Šalom Freiberger

OBAVIJEST ZAINTERESIRANIMA ZA PROJEKT ŽIDOVSKOG BIOGRAFSKOG LEKSIKONA

Zainteresiranim za projekt Židovskog biografskog leksikona, koji možda imaju i prijedloge za stanovite izmjene ili dopune Leksikona, Kulturno društvo Miroslav Šalom Freiberger, u dogovoru s Leksikografskim zavodom Miroslav Krleža, na njihov zahtjev, upućen na adresu kulturno.drustvo.freiberger@zg.t-com.hr, šalje link na kojem je Židovski biografski leksikon, kao i korisničko ime i lozinku potrebnu za ulaz.

NOVI OMANUT

Prilog židovskoj povijesti i kulturi

Broj 2 (132) Zagreb, rujan-listopad-studeni 2016 /elul 5776-tišri-hešvan 5777 – ISSN 1331-8438

Časopis izlazi tromjesečno

Izdaje Kulturno društvo "Miroslav Šalom Freiberger"

Zagreb, Palmitićeva 16, tel.: ++385 (01) 4817 655, fax: ++385 (01) 4922 694

Žiro račun kod ZAP: 2360000-1101558364

Savjet časopisa: August Kovačec, Viktor Žmegač, Arijana Kralj

Glavna urednica: Tamara Jurkić Sviben (novi.omanut@yahoo.com)

Uredništvo: Ljiljana Dobrovšak, Živka Gruden,

Ivan Mirnik, Spomenka Podboj, Vesna Domany Hardy

Inozemni dopisnici: Alexandra Armstrong (Durham), Suzana Glavaš (Napulj), Josef

Kodet (Jihlava), Mirjam Steiner-Aviezer (Tel Aviv)

Lektorica: Saša Vagner

Grafička priprema: Vjesnik d.d., Tisak: Vjesnik d.d.

Cijena 10 kn – za inozemstvo 20 kn

preplata za šest brojeva 60 kn, za inozemstvo 20 EUR

IBAN: HR4023600001500332212

SWIFT: ZABAHR2X

Mišljenjem Ministarstva kulture i prosvjete Republike Hrvatske od 8. srpnja 1994., ur. broj 532-03-1/7-95-01, periodična tiskovina "Novi omanut" koju izdaje Kulturno društvo "Miroslav Šalom Freiberger", ubilježena pod brojem 719, oslobođada se plaćanja poreza na promet.

NOVI OMANUT se izdaje zahvaljujući donacijama Savjeta za nacionalne manjine RH, Ministarstva kulture RH i Grada Zagreba, Ureda za kulturu.

Ovaj časopis u cjelini, kao i prethodnih devet počevši od broja 112 iz 2012. godine, te mjesечni program kao i više pojedinosti o radu našeg Društva možete vidjeti na stranici

www.kd-miroslavsalomfreiberger.com

